

DAVID LIVINGSTONE.

ŽIVOTOPISNÝ NÁSTIN.

Podává T. S.

————— DÍL I. —————

V PRAZE.

NÁKLADEM SPOLKU KOMENSKÉHO.
1906.

David Livingstone.

David Livingstone.

Životopisný nástin.

Podává T. S.

†

V PRAZE.

Nákladem Spolku Komenského.
1906.

David Livingstone čítá se nejen k největším mužům, jací kdy v cizích zemích šířili evanjelium mezi pohany, nýbrž k největším lidem, jací kdy na této zemi žili. Jest velice nesnadno podat běh jeho života v takové stručnosti, jak musíme učiniti. Ale čtenářům našim, kteří znají jméno a snad i spis slavného cestovatele Stanleje, jest známo, že Stanley vydal se do »nejtemnější Afriky« a podstoupil svou s ohromným nákladem a neustálými útrapami spojenou cestu za tím účelem, aby Livingstona, o němž se nevědělo, je-li živ či mrtev, vyhledal a možno-li zachránil. A ten, jejž hledal a šťastně našel, byl hoden všeho toho, co se k jeho záchraně podniklo. O jeho osobnosti, smýšlení a velkolepém rekogničním životním úsilí chceme vypravovati. Proto i stručný výpis toho bude k užítku těm, kdo čtou. Livingstone — toť živý doklad síly živého křesťanství.

I.

Jak rostl Livingstone.

Ve vesnici Blantyre na řece Clyde, něco přes dvě hodiny cesty nad Glasgovem, žil v prvních letech minulého století maloobchodník s čajem, Neil Livingstone. Pocházel ze skotské vysočiny, odkud se jeho otec přistěhoval z ostrova Ulvy na západě Skotska, spolu s jinými krajany, kteří v celých houfech opouštěli své nevýnosné farmy, aby přijali práci v továrnách na bavlněné zboží, jaké se tehda v Glasgově a v okolí počaly množiti. Byla to doba, kdy Skotsko stálo na prahu obchodního rozkvětu. A Neil Livingstone byl z těch, jakých doba ta právě potřebovala. Byla to silná, jako kámen tvrdá, poctivá povaha — pravý horal a při tom, po na-

šem způsobu řečeno, starý písmák, zakořeněný v pravdě Božího slova. A právě taková byla i žena jeho Anežka.

Dne 19. března 1813 narodil se jim syn, kterému po dědovi dali říkati David. Zvláštní byl to domov, kde vyrůstal; ale bylo to tehda tak ve Skotsku vůbec. Lidé, kteří žili v chudobě, vedli život přísně bezúhonný, jevíli neutuchající touhu po mravní čistotě. Při tom práce, kterou musili si chleba dobývati, byla těžká a celodenní. A přece ještě se tu i četlo. A co se četlo! Důkladné a těžkopádné ty svazky bohoslovců a myslitelů těch dob i minulých, jež dnes neobdivujeme tolik, jako spíše jejich vytrvalé čtenáče.

David Livingstone již v desíti letech počal docházeti do továrny ve svém rodišti. Pracoval tu od šesti ráno až do osmi večer, s dvěma přestávkami pro jídlo. Byl tak dychtiv vzdělání, že za první svou týdenní mzdu si opatřil latinskou mluvnici, ze které po čtrnácti-hodinném zaměstnání v továrně učil se ještě ve večerní škole latině až do desáté hodiny večer a i pak často až do půlnoci i déle obíral se latinskými spiso-

vateli. Sám praví o tom, že někdy matka přišla a vzala mu sama knihu z ruky.

Byl žízňiv po čtení. »Četl jsem všechno, co kde se mi naskytlo, vyjma romány. Zvláště se mi líbily knihy vědecké a cestopisy, ač vědeckým spisům valně otec nepřál, podezřívaje je z nepřátelství k náboženství. Jednou mi i vybil, že jsem odmítl čísti Wilberforcovo »Praktické křesťanství«. Ale po čase četl sám vědecké knihy o filosofii náboženství a přesvědčil se, že náboženství a věda nejsou si na odpor.«

Ve dvanáctém roce již ozvala se v duši Davidově otázka spasení. Jak záhy zajímaly těžké záhady životní duši tehdejší mládeže! David nedošel plného pokoje až po řadě let. Rozumem poznal učení o smíření záhy, avšak teprve ve věku asi dvaceti let zaujalo ono jeho srdce, jeho vlastní duši a uchvátilo jej celého. Mluví o tom zřídka jen, ale velmi určitě. Mladá jeho mysl zahořela odtud pro činnost nějakou ve službě Páně; ale teprve po několika měsících po svém obrácení poznal vlastní cíl. »Náhodou« četl vyzvání dra K. Gütz-

laffa, německého misionáře, o práci v Číně. To rozhodlo. Ustanovil se, že bude lékařem misijním a ihned započal důkladnou, svědomitou a vytrvalou přípravu. Pomalu a neodchylně šel za svým cílem.

Tou dobou již měl lepší mzdu v továrně jako samostatný dělník. A z tohoto skrovného důchodu s nejvyšší šetrností nejen dovedl opatřiti své životní potřeby, nýbrž i hraditi výdaje spojené s navštěvováním lékařských, jazykozpytných a bohosloveckých přednášek na universitě glasgovské. Po letní sezóně pracovní v továrně nastaly mu v zimním období tyto studie v Glasgově. Bydlil tu chudičce jen a chudě se i stravoval. I za svým tkalcovským stavem pracoval duševně; knihu si při předení položil na pevnou část stroje před sebe a učil se tak větu za větou. A neméně úsilně studoval i rostlinopis a zemězpyt, chodě ve vzácných chvílích prázdně po širém okolí za praktickým studiem přírody.

Tak neústupně klestil si mladý muž cestu za svým cílem. »Nikdy jsem nedostal ani haléře od nikoho,« praví

o tomto čase později, »a byl bych provedl svůj záměr odejít do Číny jako misionář i vlastní silou, kdyby mne někteří přátelé nebyli upozornili na Londýnskou Misijní společnost, kde se nehledí na příslušenství k církvi. Tato Společnost neposílá k pohanům episkopály ani presbyteriány ani independenty, nýbrž evangelium Kristovo. To právě se shodovalo s mou představou pravé misijní společnosti; ale nebylo mi snadno tam se nabídnouti, neboť uvykl jsem jít svou vlastní cestou, kdežto zde přece čekala mne částečná odvislost od jiných.«

Tato vnitřní i zevní neodvislost vyznačovala Livingstona od počátku ke konci. S jakým humorem píše později svému tchánu dru Moffatovi (rovněž vynikajícímu misionáři): »V životě vždy jsem stačil na to, abych myslel za sebe a jednal dle toho. Někdy setkal jsem se s lidmi, kteří se podjali úkolu jednati za mne, a nabídli mi své myšlenky s důrazným »Já myslím«; ale omlouval jsem je obyčejně jako lidi s měkčím mozkiem, myslící, že dovedou myslet i za mne i za sebe samy.«

A přece nebyla v tom tvrdá umíněnost povahy. Shledáme ještě, jak hotov byl Livingstone připustiti k úvaze podněty jiných, jak pomalu dospíval ke konečnému závěru, jak rychle dovedl se zhostiti myšlenek nesprávných, jakmile se objevily nové okolnosti, t. j. důvody. »Při něm,« praví společník jeho prvních cest po jižní Africe, Vilém C. Oswell, »nebylo onoho »sic volo sic jubeo (= tak chci, tak poroučím), tohoto hesla samovládců, nýbrž klidná odhodlanost v provádění vlastních záměrů vlastní cestou bez pocitu závaznosti věc jiným široce teprve odůvodniti. Byl prostě přesvědčen, že musí dojíti cíle. Jednou jsem s ním prodléval dlouhých sedm týdnů na břehu močálu proto, že nechtěl jednati v odporu s přáním domorodců; nechtěl, ač věděl, že by se nevzepřeli násilím; šlo mu o to, aby neranil lid v jeho předsudcích — a měl pravdu.«

V této zvláštní pevnosti vůle a síle úmyslu družila se při něm laskavost a příjemnost, jež pro něho budila obdiv a přichylnost lidí nejrozumnějších povah. Toho jest svědectvím celý jeho život.

Získával si přátele a udržel si je, kamkoli přišel, a to mezi lidmi, od nichž stěží kdo si mohl něco slibovati, a na místech, kde nikdo se podobného čehosi nemohl ani nadíti. Mezi státníky, církevními hodnostáři, vědeckými pracovníky, spisovateli, cestovateli — ve všech vrstvách společnosti, mezi lidmi všech odstínů, však získával obdiv a lásku. Nic tak nedokazovalo moc jeho osobnosti jako právě vliv, jehož nabyt mezi africkými náčelníky a kmeny — lidmi, kteří ode vždy nenáviděli vliv Evropanů. Kdosi z přátel řekl o tom, že působil jako kouzlem.

Roku 1838, dvacet pět let stár, obdržel pozvání do Londýna od tamní Misijní Společnosti; složiv předepsanou zkoušku, byl poslán na tři měsíce jako výpomocný kazatel do farnosti Chipping Ongar v Essexu (vých. Anglie). Ale tu nedobyl si vavříků. Byli s ním nespokojeni jako s kazatelem; nebyl hladkým řečníkem, ba nebyl řečníkem vůbec. Jednou se stalo, že s kázáním v paměti pečlivě připraveným vystoupil na kazatelnu, ale když měl otevřít ústa, po jednou celé kázání zmizelo mu z pa-

měti úplně; na okamžik stál zalit studem, pak odešel s kazatelny s trapnou, stručnou omluvou.

Ale i to přemohl železnou pílí. Již bylo na tom, že Společnost jej úplně odmítne. Ale na přímluvu jednoho ze svých členů ještě mu zkušební lhůtu, původně tříměsíční, prodloužili. A Livingstone po čase přemohl pak — pílí svou — nedostatky svého řečnického umění; a pak počalo pro něho praktické studium lékařství a operatérství. V tom činil rychlé pokroky.

Jeho cílem, jak jsme pravili již, byla původně Čína. Ale tam zuřila právě válka, jež misii uzavřela dveře. A měli jej také za — nedosti nadaného pro pole tamní nebo pro Indii . . . Usoudili, že tak asi stačí na Afriku. Livingstonovi bylo to věcí vedlejší. Jednalo se mu o práci, ať již kdekoli. A právě v této chvíli sešel se s drem Moffatem, jenž přišel návštěvou do vlasti po nepřetržité, plných dvacet pět let trvající práci mezi Bečuany. Livingstone vypyтал se ho zevrubně na poměry v jižní Africe. Počal se vážně o věc zajímati a konečně se rozhodl, že půjde tam.

Na rychlo ještě odebral se do Skotska, aby složil — jak i s úspěchem učinil — zkoušky doktorské na lékařské fakultě glasgovské, a rozloučiv se se svou rodinou (měl dva bratry a dvě sestry), odcestoval jako misionář dne 8. prosince 1840 do jižní Afriky.

Bylo mu dvacet osm let. Byl muž silné, prostřední postavy a úplného, pevného zdraví. Tvář upřímná, pohled otevřený; oči hleděly pronikavě, ostře — ale hleděly i laskavě a jiskřily někdy i žertem. A byly jako smířením té jinak vážné tváře, jejíž rysy zdály se drsnými.

Byl přímý a prostý, v řeči a ve všem. Nedbal úzkostlivě forem, ani nedovedl buditi zevně zdání něčeho, čeho tu nebylo. A zůstal v tom stejný až do konce.

II.

První zkušenosti v Africe.

Livingstone byl mužem, který nikdy nepomíjel příležitostí učit se novým věcem, všímaje si i takových, jež nesouvisely přímo s jeho povoláním. Na

lodi spřátelil se s kapitánem a dával si od něho vykládati vědu námořní – a později se ukázalo, jak cenným bylo to proň poznatkem. V Kapském Městě, kde musil se celý měsíc zdržeti, věnoval se pilnému studiu misijní práce, zvláště způsobů pro zemi tu nejvhodnějších.

Nejsevernějším bodem, kam misie Společnosti tehda pronikla, byl Kuruman (sedm set angl. mil na sever) v zemi Bečuánů, stanice to založená třicet let před jeho příchodem od misiónářů Moffata a Hamiltona, kteří tu v zemi suché a chudé vytvořili tuhou práci krásnou malou oasu jako jiskru křesťanské vzdělanosti ve tmách afrického pohanství.

Livingstonovi hned po jeho příchodu svěřili vyhledat dále na sever vhodné místo pro novou stanici. Livingstone seznámiv se s novým kmenem bečuánským (kmen Bakvů), vrátil se na krátko do Kurumanu, načež odebral se mezi Bakvy samotén, a uzavřev se světu věnoval se po čas šesti měsíců studiu řeči a zvyků i názorů Bakvů. Avšak Bakvové trpěli tehda různicemi, jež

měli mezi sebou, a tak zvolil Livingstone za stanici místo jiné, jménem Mabotsa, asi 200 angl. mil na sever. Domorodci tamější vedli právě krutý boj proti lvům, kteří je příliš znepokojovali, a Livingstone připojil se k těmto výpravám. Na jedné z nich stala se mu příhoda, jež by byla málem osudně skončila. Obrovský lev vystoupil před něho a po dvou ranách, jež Livingstone okamžitě naň vypálil, vrhl se na něho zraněný lev dříve, než mohl znovu nabíti.

Lev srazil jej k zemi a třásl jím jako pes krysou, vyražeje při tom děsný řev. Pak položil velikou svoji tlapu na hlavu ležícího muže a majestátně vztyčiv hlavu hleděl přes něho kolem sebe. Ale zpozorovav Mebalve, domorodého učitele a soudruha misionářova, an zvedá na několik kroků před ním svoji ručnici, nechal Livingstona a přepadl jeho společníka. Hryznuv jej do stehna, obrátil se hned zase proti třetímu muži, domorodci s kopím v rukou, kterého porazil k zemi. Ale v tom padl již mrtev, zasažen dvěma kulemi z Livingstonovy dvojky.

Livingstone popsal později zajímavě své pocity při této příhodě. Když lev jej držel pod sebou, měl pocit »ztrnulosti, podobné oné, jakou je snad sevřena myš chycená drápy kočky. Byl to stav jakéhosi omámení, v němž nebylo bolesti ani hrůzy, ač jsem při tom jasně si byl vědom všeho, co se dalo. Bylo to cosi takového, o čem vypravují nemocní, když zakusili účinku chloroformu. Vidí operaci, ale necítí bolesti. Snad tato úleva pocitů jest společná všem živočichům usmrcovaným masožravci; a je-li tomu tak, jest to milosrdné opatření Stvořitelovo k zmírnění bolesti smrti.«

Příteli, jenž se ho tázal, jak mu bylo pod tlapou lva, a jenž snad čekal, že uslyší »veliké« nějaké slovo o poslední chvíli života velikého a dobrého muže, odpověděl Livingstone prostě, se svým tichým humorem: »Myslíl jsem na to, z kterého konce mne počne žrát.«

Avšak třeba že sám mluvil o této příhodě jako o maličkosti, její následky pocítoval po celý život. Levé ramě, zlomeno ba rozdrceno chrupem lvím, nezhojilo se dokonale nikdy již. Kloub

vytvořil se nesprávně a nemohl na př. při stfelbě ruky bez bolesti zvednouti.

Do Mabotsy uvedl Livingstone roku 1844 mladistvou svoji choť, Marii Mofatovou, se kterou seznámil se na misijní stanici otce jejího v Kurumanu. Byla to nejšťastnější doba jeho života. Konečně našel místo pracovní, odkud doufal šířit světlo evanjelia a vzdělanosti mezi miliony obyvatel »temné pevniny«. Po čtyřech letech putování směl nyní se nadíti stálého sídla a domova a věrné pomoci ženy, jež byla s ním ve všem téhož smýšlení. Pln radostných nadějí dal se do práce, aby připravil byt své budoucí choti. Byl si sám stavitelem i zedníkem a truhlářem. Dům se sousedící budovou školní měl býti značně prostorný; těžké, namáhavé práce bylo, jak o tom psal Livingstone své nevěstě, »tolik, že by to skoro stačilo vypudit z hlavy lásku — ale tam ona není: je v srdci.«

Když vše bylo hotovo, vydal se Livingstone do Kurumanu a přivezl si odtud manželku. O Livingstonově choti pramálo se psalo, ač jest nepochybné, že byla osobností jeho hodnou: v sebe-

zapírání bez mezí a bez reptání tkvěla její velikost jakožto spolupracovnice jejího manžela. Ode dne, kdy opustila Kuruman, nastoupila život ustavičných námah a nesnází, nebezpečností i samoty na místě, jež bylo posunutou stráží vzdělanosti. Nastaly jí dlouhé cesty pustinami, kde zhusta šlo o život. Přišla i léta odloučenosti a trapné nejistoty. Avšak nikdy nebylo slýcháno, že by byla si stěžovala neb něčeho litovala, nikdy neodstoupila od povinnosti, kterou na se z vlastní vůle vzala, — ač tu a tam život vkládal na ni zkoušky, jež by stačily zdrtiti srdce ženy a matky. Zemřela v Africe na pracovním poli svého manžela, s nímž vytrvala věrně po celé období téměř dvaceti let.

V Mabolse nastal oběma manželům rušný život práce. Livingstone kázal a učil i léčil lid, jsa i rolníkem či řemeslníkem dle potřeby. Jeho choť vedle přemnohé práce v domě vedla i školu dítek černošských.

Ale za nedlouho byli opět vyrušeni: misionář, který tu spolu s Livingstonem

pracoval, ukázal se člověkem schopným závisti. Livingstone nesnesl myšlenky, že by měl komukoli překážeti, a bez dlouhého váhání se rozhodl: sebral vše, co jeho bylo, a zanechav dům i školu i zahradu — výtěžek práce svých rukou — svému spoludělníku, vydal se opět dále, hledati nový domov a novou stanici práce. Ubíral se na sever, do končin dotud neznámých a usadil se mezi Bakvy, mezi nimiž dříve již byl působil. V Chonuane zakoupil od náčelníka Sečele pozemek, na kterém počal stavěti znovu.

Sečele zasluhuje zvláštní zmínky. Byl to muž bystrého ducha a pevné povahy. Dychtil po vzdělanosti a to takovou měrou, že se přiučil abecedě hned první den Livingstonova pobytu v Chonuane, a oddal se pak čtení s nenasytností až úžasnou. Kdyby byl Livingstone svolil, byl by Sečele na ráz učinil ze svých poddaných křesťany, arcíže svým způsobem. »Myslíte,« pravil Livingstonovi, »že tito lidé kdy uvěří, budete-li stále jen k nim mluvit? Já s nimi nikdy nic nesvedu, leda když jim napráskám; a chcete-li, dám svolat

své podnáčelníky a s bičí (z hroší kůže) v rukou vpravíme jim víru všem najednou!« Bylo mu na podiv, že misionář chce působiti jen výklady a přesvědčováním na jeho poddané, na jejichž mínění nikdy nezvykl se ptáti, a byl přesvědčen, že by bylo pro ně dobrodiním, kdyby na jeho rozkaz stali se křesťany. Sám však dokazoval svým životem, že křesťanství přijal celým srdcem. Livingstone pokřtil jej teprve po tříleté době zkušební, avšak i potom nebylo veřejné vyznání křesťanství bez těžkých společenských důsledků pro věrného Sečeje jakožto panovníka.

Ani v Chonuane nebylo lze dlouho setrvati. Byloť to místo, jež v době dlouhých dešťů stávalo se naprosto neobyvatelným. Livingstone vydal se k řece Kolobengu — směrem severovýchodním — ale nikoliv sám; celý kmen Bakvů vydal se spolu s ním na tuto pouť za novým sídlem — tak cele důvěřovali tito lidé svému učiteli. Na nové této stanici, kde po třetí již jal se budovati své obydlí, ztrávil Livingstone tři léta bez vyrušení, leč že tu a tam zabloudil do

jeho samoty ten či onen odvážný lovec, jako na př. Vilém Oswell a j.

Ani u Kolobengu však nebylo stálého sídla pro Livingstona. Bylo souzeno, že za čas opustí tuto krajinu; první příčinu k tomu zavedla opět nepřízeň přírody. Bylo-li v Chonuane příliš deštivo, u Kolobengu nastala doba krutého sucha; Livingstone pomyslel již na nové přesídlení, když pojednou shledal, že by tu nemohl zůstat, ani kdyby sucha nebylo: nepřátelské chování transválských Boerů znemožnilo mu všechen další pobyt. Již v Chonuane počali mu v práci překážeti. Boerové násilím zmocnili se vlády nad územím Bečuánů a s domorodci nakládali necitelně a ukrutně, hůře než s dobytkem. Nutili je k práci, aniž by jim platili a při loupežných výpravách, které páchali do bezbranných vesnic bečuánských za účelem opatření nových otroků, odehrávaly se strašné scény plné krve.

»Jest obtížno představit si,« psal Livingstone o tom, »jak lidé, s vlastnostmi obecně lidskými (a Boerové dokonce nejsou zcela bez lepších hnutí

srdce) mohou vyjeti, když ještě byli zlíbali své ženy a děti, aby stříleli po mužích a ženách, jejichž city nejsou o nic chladnější než city jejich. Dlouho trvalo, než jsem uvěřil vypravování domorodců o různých krveprolitích; ale když jsem slyšel Boery samy, jak buď litují aneb se i chlubí krvavými příběhy, v nichž hráli sami hlavní roli, nemohl jsem leč uvěřiti. Boerové jsou vesměs výchovou náboženští a odvozují svůj původ od nejlepších lidí, jaké kdy země nosila (od Hugenetů a Holanďanů). Dle vlastního mínění jsou lidem od Boha vyvoleným, kdežto veškeré pokolení barevné pleti jest jim jen »černým majetkem« aneb jinak »stvořením«, — lidem pohanským, jenž jim připadl v dědictví.

»Není případu,« píše Livingstone, »že by Bečuáni kdy sami byli přepadli Boery neb Angličany. Ale ovšem se bránili, když byli napadeni. S Kafrý bylo trochu jinak: od té doby, co si opatřili stfelné zbraně, ani jediný Boer se nepokusil usaditi se v jejich zemi neb postaviti se Kafrům v otevřeném boji; přenechali je raději Angličanům,

kdežto sami se stěhovali mezi Bečuány, odporu méně schopné.* Avšak i s těmito válčili způsobem odsouzení hodným: »Jeden či dva z přátelských kmenů přinutili Boerové, aby se k ozbrojené jejich výpravě připojili, a umístili je v poli před sebe jako »štit«. A pak s chladnou krví pálili přes jejich hlavy do řad Bečuánů, až tito prchali a zanechali stáda, ženy i děti vítězům. To událo se devětkrát za dobu mého pobytu ve vnitrozemí, a ani jedenkrát nebyla prolita jediná krůpěj boerské krve.«*)

Bylo jen přirozeno, že na řeči Livingstonovy o potřebě toho, aby Bečuánům bylo hlášáno evanjelium, odpovídali krutým výsměchem. »To byste mohl právě tak učit paviány na horách,« říkali mu. Bylo jim naprosto proti mysli, že by domorodci měli býti povznášeni z úrovně otroků na stupeň vyšší. Livingstona neustále stopovali na každém kroku. Větší vzdělanost

---

*) Jméno Boerů stalo se u nás známým hlavně teprve za války boersko-anglické. Tyto ukrutnosti, jež Boerové páchali na ubohých domorodcích, došly po letech dějinné odplaty.

byla by Bečuány vedla k uvědomění a požadavkům práva a spravedlnosti, kdežto obchod byl by jim prostředkem k opatření střelných zbraní; proto nepřáli Boerové ani práci Livingstonově ani vývoji obchodu.

Vida, že v celém území Boery obsazeném marně by doufal v úspěšnou činnost misijní, odhodlal se Livingstone opustiti i Kolobeng; Sečile si bezděky znepřátelil Boery. Kam odtud? Na západ a na východ prostírala se veliká poušť Kalahari, kterou žádný běloch dosud neprošel, a sami černoši mluvili o ní se strachem. Ale za ní, na druhém břehu tohoto moře smrti, byla země — tak se říkalo — plná jezer a řek, hojně obydlená a bohatá slonovinou.

Tam obrátil nyní Livingstone svůj zrak. Ani Boerové, ani sucho, ani širá neznámá dosud pustina — nic nezadrželo postup tohoto nezkrotného muže.

III.

»Bud'otevru Afriku aneb zahynu!«

Bylo prvního června r. 1849, když Livingstone vydal se dále na sever.

Připojili se k němu dva lovci-badatelé, Vilém D. Oswell a M. Murray. Hned před časem, po prvním setkání se s Livingstonem, vyjádřil se o něm Oswell: »Jest to nejlepší, nejduchaplnější a nejskromnější ze všech misionářů« . . . a příbuznost duchů, tímto úsudkem doložená, ukázala se ve skvělém světle v dobách příštích.

Výprava tato byla dobře opatřena vozy i potahy i průvodem služebnictva. Oswell stal se jejím vůdcem, neboť měl nejvíce zkušeností jako cestovatel, a vzal na se i větší díl potřebných výloh. Po dva měsíce ubírali se namáhavě v před, suchou zemí bez cest, za hrozného vedra, hlubokými závějemi písku, do nichž kola vozů hluboko se bořila. Při tom zakoušeli muka žízně; od smrti zachránil je šťastný nález vody pod palčivým pískem. Dne 1. srpna dorazili k jezeru Ngami, na jehož širé, tiché vody hleděli s pocity, jakých schopni byli jen lidé, kteří prošli vzdálenost šest set mil ohnivou pouští. A přihodila se věc neočekávaná; postup odtud dále k severu překazila jim řeka Zouga, kterou nebylo lze přebrodit. Musili se

vrátiti do Kolobengu, nepřinášejíce ničeho leč poznání, že střední Afrika není zemí sežehnutou sluncem, jak tvrdil dosavadní zeměpis, nýbrž zemí řek, jezer i lesů, a při tom hojně zalidněnou.

V dubnu r. 1850 podnikl Livingstone pokus nový. Tentokráte šla s ním jeho rodina — manželka se třemi dítky, jakož i náčelník Sečele a houfec domorodců. Livingstone nemohl déle již ponechat svou rodinu v nepřátelském okolí boerském. Ale ani tato výprava neměla úspěchu. Když — podruhé již — dospěla jezera Ngami, vypukla ve středu jejím zimnice, a nezbylo leč obrátiti se zase zpět ke Kolobengu! Zimnicí zachváceny byly dvě z dítek Livingstonových, a když se navrátil do Kolobengu, roznemohla se těžce jeho manželka po narození a smrti čtvrtého dítky. Teprve v dubnu 1851 došlo k opětnému postupu na sever. Vilém Oswell bral se v jisté vzdálenosti před hlavní karavanou, učiniv si úkolem hledati vodu v nesmírné, vyprahlé té pustině — a přece trpěly obzvláště děti žízni tak krutě, že ocitly se na pokraji smrti. »Pomysliť,« píše Livingstone,

»že snad zahynou nám před očima bylo hrozno. Skoro bylo by mi bývalo úlevou slyšeti přímou výčitku, že jsem sám výhradní příčinou pohromy, — avšak z úst matčiných nevyšlo ani slova reptání, třeba že slzy v očích mluvily o vnitřním sklíčení. Pátého dne odpoledne přišli naši lidé — k nevýslovnému potěšení našemu, se zásobou tekutiny, jejíž pravé ceny jsem nikdy nepocítil jako nyní. Nikdo nezná ceny vody, pokud není jí zbaven. Pil jsem vodu hemžící se hmyzem, plnou bláta, páchnoucí divnými příměsky — nebyly to věru malé doušky — a přece nepocítoval jsem z toho ničeho nepříjemného.«

Tento třetí pokus byl úspěšný. Livingstone přešel poušť a vešel do kraje Makololů. Náčelník jejich, Sebituane přijal cizince přátelsky. »Byl to gentleman smýšlením i chováním,« psal o něm Vilém Oswell. Ale k zármutku Livingstonovu zemřel Sebituane brzy po jejich příchodu. Nastoupila po něm jeho dcera, jež byla povahou podobna otci a cestovatelům dovolila procházeti zemí dle libosti. A tak vydali se zase dále

k severu, až došli k hornímu toku řeky Zambesi. Velkolepý pohled na její proud, mohutný i zde, tak daleko od pobřeží, otevřel se poutníkům; i krajina podél řeky byla rozkošná. Byl to další krok ku předu k poznání neznámé dotud pevniny.

Než se odtud obrátil zase zpět k jihu, vyptal se Livingstone zevrubně na otrokářství v krajině u Zambesi krutě zuřící. Co tu viděl a slyšel, utvrdilo v něm přesvědčení, že první podmínkou pokroku a rozvoje Afriky musí býti odstranění této ohavnosti a zavedení řádného obchodu. O tento cíl usiloval po celý svůj život, ba byl to ten cíl, jenž odvrátil jej od misie v užším smyslu a učinil jej vědomým průkopníkem misie; Livingstone věnoval se této snaze s plným vědomím, že výsledků své práce se nedočká již sám, ale že půdu jiným otevře a připraví.

Jak přitažlivou a podmaňující byl osobností, ukazuje jmenovitě poměr jeho k Vilému Oswellovi. Když společně s chotí Livingstonovou shodli se v náhledu, že dosavadní výpravy jsou

pro rodinu jeho příliš nebezpečny, objevila se obtíž peněžní. Livingstonovo služné (sto liber angl. = asi 1200 zl.!) bylo spotřebováno nejen na rok přítomný, nýbrž i polovici roku příštího... Hrozila již nouze, a kde nyní ještě sehnati i na cestu do Anglie? Ale když dorazili do Kapského Města, shledal Livingstone, že Oswell již zabezpečil zde pro ně celou částku, které cesta do Anglie vyžadovala!

Oswell byl upřímným přítelem misijní práce. A jeho obdiv platil nade všecko muži, o němž nikdy nešetřil slov chvály a úcty. Jeho přátelství k němu podstoupilo nejtěžší zkoušku tehda, když naň přátelé v Anglii naléhali, aby uveřejnil zprávy o svých cestách a objevech. Věděli, že na objevech Livingstonových u Zambesi má značný podíl vlastních zásluh. Avšak Oswell, sám tehda nemocen v Anglii, dal si přinésti všechny své záznamy cestovní a zničil je v plameni krbu; vědělť, že Livingstone píše svůj cestopis a nechtěl ani v nejmenším seslabiti dojem této knihy předběžnými vlastními zprávami.

Jistě, že veliký musil býti duch toho, jenž činil své přátely schopnými takových obětí a sebezapření.

R. 1852 vydal se Livingstone na novou cestu na sever. Chtěl se vrátiti do končin Zambesi a vypátrati nejvhodnější směr pro obchodní styky vnitřní Afriky s pobřežím t. j. mořem. A tu postihla jej osudná pohroma, nejtěžší ze všech dosavadních, ve které ovšem dalo se jasně znáti i předivné řízení Prozřetelnosti. Boerové, úhlavní nepřátelé badatelovi, přepadli právě, když Livingstone musil se mimo nadání pozdržeti v Kurumanu, ubohé Bečuány v Kolo-bengu. Přepadli je bez příčiny, vylepili a vypálili město, povraždili množství jeho obyvatelů, odvěkli dvě stě dětí z misijní školy do otroctví a rozehnali ostatek lidu do okolních hor. Měla to býti, dle jejich mínění, pokuta za to, že Bečuáni nebránili Angličanům v postupu na sever, neptavše se, co tomu říkají Boerové — »páni«. V masakru tomto padlo také několik lidí z jich řad. Boerové, šílení vztekem, vrhli se na obydlí Livingstonovo, neboť prý on vlastně naučil Bečuány bojo-

vati, a tu učinili, co bylo lze. Píše o tom Livingstone své manželce: »Boerové zničili náš dům v Kolobengu; přivezli si čtyři vozy a odvezli lenošku, stůl, postele, nádobí i tvůj psací stůl (doufám, že nic v něm nebylo? Máš dopisy?), dřevěné židle zničili a železné odvezli, roztrhali knihy a rozházeli je před vchodem domu, roztloukli láhve s léky, okna, krb, nástroje řemeslnické, — vše, co mělo nějakou cenu, mlýny na obilí, pytel kávy, za který jsem platil šest liber, zásoby čaje, cukru . . ., odvedli dobytek.« To znamenalo pro něho škodu v ceně asi 300 lib. (3000 zl.). Livingstone byl nucen zdržeti se v Kurumanu několik měsíců, a celý rok trvala jeho cesta velikou oklikou na západ kolem území Boerů. V Linyanti, kde r. 1851 byl společně s Oswellem, ocitl se r. 1853, shledav tu nové poměry; Sebituanova dcera postoupila vládu svému bratru Sekeletu, — opět to muži, jenž stal se dokladem kouzelné působivosti Livingstonovy na domorodce. Linyanti stalo se nyní základním bodem nové, dosud to největší výpravy Livingstonovy, kte-

rou nastoupil se slibem v srdci, že buď otevře Afriku aneb zahyne.

K pobřeží!

Malá byla družina Livingstonova a malé jeho zásoby, se kterými se vydal z Linyanti v listopadu r. 1853. Měl s sebou dvacet sedm Makololů, pět ručnic, něco čaje, cukru a sucharů, lékárničku, knihy, lampu na světelné obrazy k zábavě a poučení domorodců, sextant a pod. přístroje vědecké, ranec šatů, malý stan, ovčí kůži jako příkrývku a houni, na které spal. Chudá tato výprava slibovala alespoň nevzbuzovati lakotu domorodců, mezi nimiž měla se pohybovati. Byla jediným jménem Livingstonovým po zničení všeho jeho majetku vpádem Boerů.

Již na začátku cesty cítil se Livingstone sláb, ba churav, a útrapy cesty změnily to v nemoc — horečku, jež neustále jej soužila. Záhy počalo období dešťů; horko bylo hrozné, vzduch dusný a vlhký, únavně působící, v němž sebe menší námaha stávala se obtíží.

Livingstone nedbal ničeho; konal astronomická pozorování, vyznačoval mapu krajů, kudy šel, zkoumal květenstvo i zvířectvo, neumdlélal v psaní denníku, v nekonečných rozmluvách s domorodci, v přecháštěných honbách, jimiž musili si opatřovati potravu. A při všem tom shromažďoval nezřídka i domorodce-pohany, mluvě k nim o Bohu, a Spasiteli.

Po dvou měsících úmorné pouti podél řeky Chobe zamířil Livingstone širokou pevninou k Loandě. Livingstone jel na volu, zdoluhavém, vrtošivém a zlomyslném to zvířeti, jehož rozmary způsobily mnohou trapnou chvíli. Obrovské, temné lesy obklopily výpravu, jež tu a tam musila prosekati si cestu, a shora lily se proudy vod, zatopující všecku zemi, tvoříce malá i velká jezera. Brodili se vodou, jež ničila oděv i náčiní. Jaká to protiva v této hojnosti vody oproti žíznivé poušti Kalahari! Tu cítil i Livingstone a jeho povaha byla již taková, že neztrácel mysl ani duchapřítomnosti v nejtěžších chvílích.

S domorodci bylo rovněž více obtíží než dosud. Čím dále na východ, tím

hroznější byly příznaky znemravnělosti lidu, způsobené hanebným obchodem otrokářským; domorodci byli podezíraví, nepřátelští, lakotní a lstiví. Co nešlo lstí, chtěli vynutiti hrozbou a násilím. Livingstone působil na ně laskavostí a klidnou pevností.

Během šesti měsíců přepadla jej třicet-jedenkrátě horečka, až konečně jeho síly byly u konce. Výprava musila se zastaviti. Po celý den ležel Livingstone v bezvědomí, večer procitl a shledal, že tábor je obklíčen nenasytnými, vyděračnými domorodci. Žádali »buď jednoho muže (t. j. k prodeji do otroctví), nebo vola aneb ručnici«. Posléze spokojili se s volem. Ale návštěvy toho druhu se opakovaly. Výprava chudla a konečně sami Makololové pozbývali chuti postupovati dále v cestě, jež nemohla, jak se zdálo, skončiti leč záhubou všech, po př. otroctvím.

Měl se Livingstone vzdáti všeho? Blížili se již hranicím portugalské državy, kde útrapy měly se skončiti. Livingstone domlouval svým lidem znovu a znovu. Vše bylo marné. Na konec řekl jim, že půjde dále sám, nechť oni se

vrátí, jak chtějí. Pak sklíčen, ba v beznaději se vzdálil v samotu a klesl na kolena v horoucí modlitbě. »Všemohoucí Bože, pomoz! Pomoz!« volal. »Nevydávej tyto ubohé lidi otrokáři a satanu!« A když ještě se modlil, přišel jeden z Makololů, a prose za odpuštění jejich nevěrnosti, sliboval jménem všech, že vytrvají při něm.

Avšak slib ten měl podstoupiti těžkou zkoušku při dalším pochodu na východ. Všude setkávala se výprava s nepoctivostí, vyděračstvím a násilím. Najatí průvodčí sběhli hned, jakmile obdrželi svou mzdu. Při přechodu jisté řeky bylo Livingstonovi zaplatiti po třikráte odměnu za převoz na druhý břeh: poprvé, když převoz počal, podruhé, když polovice výpravy byla převezena, po třetí, když na prvním břehu zbyl sám Livingstone s vůdcem Makololů. Podobně vedlo se mu i o něco později; a bylo by vše skončilo osudně, kdyby v poslední chvíli nebyl se objevil mladý portugalský poddůstojník, který vysvobodil cestovatele ze spárů lupičů. To však bylo znamením blízkých již lepších dnů. Na nejzazší stanici por-

tugalské, Angole, byl přijat Livingstone s rytířským pohostinstvím a štědrostí. Sám však praví, jak vysílen byl bídou svou stravou během dlouhého pochodu; hlavně vyhladověn tak, že podobal se mrtvole v hadry oděné. Odpočíval a nabíral sil v Angole toliko týden; pak vykročil na další pouť tří set mil k východu, do Loandy na pobřeží. Síly jeho však znovu poklesly; obnovila se horečka a Livingstone sláb a zmořen, sotva udržel se v sedle. Bral se ku předu v jakémisi omámení, i paměť jej opouštěla; zapomínal dny v týdnu i jména svých lidí, ba napsal o tom, že kdyby se byl kdo tázal jeho sama, jak se jmenuje, byl by asi nevěděl . . .

Nedaleko cíle, před Loandou, přiběhli Makololové ustrašení. Kdosi jim namluvil, že jdou k pobřeží jen, aby tam byli prodáni za otroky aneb vykrmení a snědeni bílými muži. Livingstone neznal Loandy, ale řekl svým lidem, že jejich osud bude osudem jeho. Tím se upokojili.

V brzkú ukázal se před nimi pruh moře; pomalu jen blížil se Livingstone, všecek seslaben, tomuto cíli. Bylo to

31. května r. 1854, kdy vešel do města Loandy. Státní komisař anglický pro potírání otrokářství, Gabriel, přijal jej s bratrskou vlídností, a té noci ulehl cestovatel na lože, kde po nekonečných strastech došel poprvé opět odpočinku a nerušeného klidu.

Afrikou od západu na východ.

Za nedlouho po příchodu do Loandy přistály tu anglické křižáky, a Livingstonovi nabídnuto, že jej dopraví do vlasti. Bylo v tom nesmírné kouzlo a — pokušení. Třináct let byl již v Africe a práce vykonal jako kterýkoli z předních badatelů; právě poslední svou výpravou dokázal, čeho nikdo před ním se neodvážil. A zdraví jeho bylo na mále. Ale co si řekl Livingstone? Že jest jeho povinností nyní zavést svých dvacet sedm mužů zpět do jejich vlasti. Sami by sotva prošli bez pohromy územím tak nebezpečným.

Livingstone klidně se rozhodl a prohlásil, že se vydá zpět do země Makolů. A k tomu se i odhodlal dáti se

tentokráte jiným, odchýlným směrem. Poznal, že směr, kterým přišel, nebyl příhodný ani pro obchod ani pro misijní práci. Ale cesta nová měla vésti přes vzdálenost dvojnásobnou; Livingstone měl ji nastoupiti sám se svými černými průvodci; měl jíti krajinou naprosto dosud neznámou; byl po posledních útrapách zmořen a nemocen. Ale nic nemohlo jej odvrátiti od toho, co jednou rozpoznal jako svou povinnost. Po čtyřměsíční zotavené v Loandě vydal se — v září 1854 — na cestu »domů« k Makololům. Ještě v prosinci téhož roku zastihla jej zpráva, že loď, jež měla jej vzíti s sebou do Anglie a po které poslal listy i denník s mapami a pod. do Anglie, ztroskotala se a vše utonulo až na jediného muže. Na štěstí dověděl se o tom Livingstone ještě v obvodu portugalské državy. Bez váhání ustal od dalších pochodů a v domě portugalského důstojníka strávil čtrnáct dní v pilné vědecké práci: chtěl nahraditi dle možnosti, co neštěstím oné lodi bylo ztraceno.

Ve vědeckém světě požíval vážnosti pro svůj rozhled, důkladnost a přesnost,

se kterou pracoval své popisy, výpočty, mapy a j.

Malá karavana sotva se znovu vydala na cestu, a již novou silou bránila jí příroda v postupu. Déšť tak zaplavil roviny, že vždy na noc cestovatelé musili naházeti hromady hlíny, aby mohli přenocovati. Vzdor tomu ovšem leželi v mokru; Livingstonovi obnovila se rheumatická zimnice, v níž pozbyl částečně sluchu, a za jízdy lesem udeřila jej větev stromu tak prudce do očí, že téměř oslepl. Tak ubíral se ku předu, téměř zmrzačen. Ale o zdraví svých černých průvodců tak byl pečliv, že ani jediný z nich nechyběl, když ocitli se po téměř dvouleté pouti v Linyanti, kde měli je všecky dávno již za ztracený.

V Linyanti zdržel se Livingstone na krátký jen čas, používaje ho k vyučování domorodců. Zdáloť se mu nevyhnutelným objeviti vhodnější nějakou cestu obchodní pro styky vnitřní Afriky s pobřežím, než byla ona právě zjištěná, jež vedla do Loandy. Náčelník Sekeletu, který poctivě byl opatroval nevelkou zásobu užitečných věcí, jež ve-

likému cestovateli za jeho nepřítomnosti došly od rodiny Moffatovy, s nadšením přijal všecka sdělení o možnosti obchodu s Luandou a hned také tam vypravil zásobu slonoviny; avšak neméně přátelsky přistoupil na myšlenku Livingstonovu vydati se tentokráte k východnímu pobřeží podél řeky Zambesi. Sám doprovázel Livingstona po mnoho dní. Livingstone měl nyní průvod přes sto mužů se všemi potřebnými zásobami a jízdnými voly.

V několika dnech dostihl velikých vodopádů řeky Zambesi. Domorodci mu o nich vyprávěli s posvátnou hrůzou. Obrovská ta spousta vod, téměř dva kilometry široká, padala se srázu tři sta stop zvýší, vysílajíc mohutné sloupy par do výše takové, že tento »znějící dým«, jak tomu říkali černoši, bylo viděti na míle daleko. Livingstone dal místu tomu ke cti královnině jméno »vodopádů Viktoriiných«.

Cestou na východ, zemí úrodnou, na zvěř bohatou a hustě zalidněnou, viděl Livingstone všude stopy otrokářství. Zubožený, uštváný lid vítal jeho ujištění o pokoji a dobré vůli s velikou

radostí. »Jak to bude krásné,« zvolala sestra jistého náčelníka, »až budeme směti spáti, aniž by se nám zdálo o tom, jak jsme kýmisi honěni s oštěpem v ruce!« Tento »kdosi« týral nešťastné tyto kmeny již půl století; jeho jméno bylo otrokář. K Livingstonovi proudily davy černochoů i proto, že dovedl léčiti; za to rádi se mu odvděčovali potravinami.

Při stoku řek Loangwy a Zambesi střetla se výprava s domorodci úmyslů zřejmě nepřátelských. Srážka zdála se neodvratnou, nepřátelé byli v přesile. Livingstone utekl se k modlitbě. Četl v Písmě ona slova: »Dána jest mi všeliká moc na nebi i na zemi, *protož* jdouce, učte všecky národy...« atd. Té noci šel klidně spat. Ráno rojily se kolem malého jeho tábora houfy nepřátel. Livingstone bez nejmenší známky bázně nařídil svým lidem, aby počali s přechodem řeky, a zatím zaměstnával nepřátelské domorodce výkladem o svých hodinkách, zvětšovacím skle a jiných věcech. Když vše bylo šťastně na druhém břehu, poděkoval svým posluchačům za jejich pozornost, přál jim

vše dobré, vstoupil do kanoe a odrazil od břehu — živ a zdráv, a ovšem i pln radosti.

Těšilo jej velice, že jméno Angličanů mělo všude dobrý zvuk; měli pověst ochránců lidu černé pleti a nepřátel otrokářství.

Po čtyřech letech ode dne, kdy opustil Kapské Město, dostihl Livingstone Quilimane na pobřeží. Tu čekal dva měsíce na loď, jež by jej vzala do vlasti. Ale jeho víra měla tu podstoupiti zkoušku. Od londýnské misijní společnosti došel ho list sdělující, že ředitelstvo Společnosti nemůže jej nadále podporovati, protože prý činnost jeho »jen vzdáleně jest v souvisu s šířením evanjelia«. Livingstone, hluboce zraněn, odpověděl ředitelstvu klidně i pevně, jak sám na věc hledí, sám jsa rozhodnut, že provede své životní dílo i bez Společnosti.

Na čas doma.

Ještě na cestě do vlasti došla ho zvěst, že otec jeho, bodrý, hluboký Neil Livingstone, není již na živu. Skonával

pocty, university (Oxford, Edinburk a Glasgow) daly mu čestný doktorát — nebylo konce oslavám, jimiž cítil se Livingstone záhy přesycen a unaven. Jeho povaze nechutil se hluk veřejnosti. Ale nemoha se mu vyhýbati, využítkoval příležitosti k buzení zájmu o životní svůj cíl — otevření Afriky pro obchod a křesťanství. Koncem roku 1857 vyšla jeho první velká kniha »Misijní cesty«; pracný tento spis (vyjádřil se o něm sám, že raději znovu projde Afrikou, než by psal ještě jednou knihu) měl obrovský úspěch mravní i hmotný. Za několik měsíců vynesl autorovi prodej díla toho obnos několika tisíců liber, jehož použil z části k opatření vzdělání svým dětem; ostatek ztrávily další jeho cesty a podniky civilisační.

Londýnská misijní Společnost obnovila styky své s ním v plné přátelství. Avšak Livingstone sám nyní prohlásil, že v službách jejích nehodlá setrvati. Věděl, že nerozumí se tu plně jeho nejhlubšímu přesvědčení a přání; že hledí naň nejeden z vůdců misijní práce jako na badatele spíše než na misionáře. »Moje náhledy o tom, co jest misijní

povinností,« psal o tom, »nejsou tak úzké jako oněch, jichž ideálem jest přítloustlý mužík s biblí pod paží. Pracoval jsem s cihlami a maltou, v kovárně i s širočinou v ruce zrovna tak jako kázáním a léčením. Cítím, že »nejsem sám svůj«. Sloužím Kristu, když střílím po bůvolu pro opatření svých lidí, aneb činím hvězdářská pozorování . . .« Patnácte let v pustině poučilo jej o nezměnitelné síle skutečnosti života. Jména, denominace, formule — co to vše bylo v očích muže ztraceného v hlubinách afrických pralesů, obklopeného divochy, změřeného nemocí, hladem a únavou, v stálé blízkosti smrti, jež stála i u jeho lože? Se své vzdálenosti zíral na lidstvo jako celek; malichernosti je rozdělující zmizely mu s očí. »My všichni jsme v práci o věc společnou. Zeměpisci, hvězdáři, průmyslníci — pracujeme, aby lidé blíže se znali vespolek; oprávcové zdravotnictví, vězeňství, zanedbané mládeže i cestovatelé v končinách Nigru; vojáci bojující za právo proti násilí; plavci zachraňující zajatce v smrtonosných ponebích stejně jako misionáři — všichni napomáhají uspí-

šiti slavné dokonání Božího díla v lidstvu.«

Naděje a zklamání.

Po celý čas ve vlasti Livingstone měl na mysli své příští výzkumy. A skutečně vyšlo se mu vstříc: »Britská asociace« ujal se myšlenky, aby Livingstone byl vyslán k vyzkoumání řeky Zambesi. Také vláda souhlasila, i ustanovila jej vůdcem výpravy pod titulem královského konsula v Quilimane pro východní pobřeží a obrovské vnitrozemí, dosud neznámé. Pokyny, jimiž měl se Livingstone řídit, odpovídaly zcela jeho přáním. Zvolil šest mužův jako svoji družinu. Byli to: jeho bratr Karel, vyšší důstojník námořní Bedingfield, dále doktor lékařství Jan Kirk, Richard Thornton, znalec geologie, Tomáš Baines, malíř, a Jiří Rae, lodní inženýr.

Před odjezdem byl Livingstone přijat, ještě u královny, jež přála zdaru jeho podniku. Dne 10. března 1858 vyplul Livingstone v průvodu své choti a nejmladšího syna Oswella do Afriky. — »V podniku, v němž máme čest se

súčastniti,« pravil Livingstone své družině na lodi, »budou míti rozhodující vliv činy vládnosti a obezřetnosti, jež mohou se zdáti bez významu, ale časem přinesou ovoce. Buďte jisti, že laskavé slovo aneb skutek nikdy se neztratí.«

V Kapském Městě zanechal Livingstone svoji choť, jejíž zdraví bylo nevalné, a sám 14. května dostihl ústí Zambesi. Parní člun, nazvaný Ma Robert (jméno, které měla paní Livingstonová u domorodců) byl přichystán k plavbě a v několika dnech unášel výpravu po řece vzhůru. Jeden z členů výpravy, Bedingfield, ukázal se povahou pyšnou, vyvolával spory, jež skončily tím, že výpravu nadobro opustil a vrátil se domů. Livingstone klidně snesl tuto pohromu a zaujal jeho místo, uplatňuje tu svoji nevelkou znalost námořnictví. — »Uspořili jsme služné,« napsal o tom, »a zároveň mrzutosti s lidmi, kteří se mají za nepostrádatelné.«

Člun Ma-Robert byl však sám zdrojem nesnází. V Anglii koupil jej Livingstone od loďaře, který jej ujistil, že mu jej dává tak lacino »z lásky k věci«. Ale loď ta byla právě tak chatrná, jako

ona láska. Ma Robert propouštěl vodu a plul tak pomalu, že kanoe domorodců daleko jej předstihovaly; a jeho kotly spotřebovaly úžasně mnoho paliva. — Mělo-li se o šesti ráno vyjeti, musilo se zatopiti již o druhé hodině v noci. Záhy neříkalo se Ma Robert, nýbrž Asthmatic («Záducha»). Mnoho měsíců námahy a mrzutých nesnází uplynulo, než Asthmatic neslavně skončil kdesi v bahně řeky. Za těchto cest navštívil Livingstone své věrné Makololy, shlédl peřeje Kebrabasa, načež obrátil se novým směrem: vzhůru po řece Shiré, jež dosud nebyla prozkoumána. Území horního jejího toku shledal hustě zalidněno lidem, jenž obratně zpracovával železo, znal hrnčířství a košíkářství, pěstoval bavlnu a obdělával půdu. Také ponebí bylo tu mnohem zdravější. Livingstone viděl v krajině této vhodné území kolonisační, a nabídl i peněžitou pomoc evropským rodinám, jež by se tu chtěly usaditi. Dne 16. září 1859 spatřil poprvé jezero Nyassa 350 mil. (angl.) dlouhé, obklopené vysokým horstvem. Ale již dvanáct měsíců byl vzdálen pobřeží a Asthmatic nebyl již skoro

k potřebě, působě nepopsatelné nesnáze a zaviniv dokonce i smrt jednoho z domorodých průvodců. Livingstone vrátil se k pobřeží a vydal se odtud na dlouhý pochod napříč Afrikou: bylť slíbil, že věrné své Makololy dovede zase zpět do jejich vlasti. A podstoupil jako věc proň samozřejmou veškery útrapy tříměsíční cesty, chtěje dostáti slovu. Mimo jiné působili mu při tom nesmírné obtíže také portugalsští otrokáři, stále jej pronásledující. A když dospěl nedávno založené misijní stanice Linyanti mezi Makololy, shledal, že je opuštěna. Několik misionářů tu zemřelo zimnicí, a ostatní vzdálili se z nezdравého místa. Makololové však poctivě a věrně opatrovali věci, jež Livingstone tu zanechal. Odtud odebral se opět k vodopádům Viktoriiným, a pak k pobřeží. Na této cestě Asthmatic klesl ke dnu řeky a výprava v kanoích dostihla pobřeží začátkem r. 1861.

V nerovném boji s mocí temnosti.

Počátek r. 1861 byl mnohoslibný. Nový parník Pioneer, pořízený pro Livingstona

náhradou za neblahý Asthmatic, došel místa svého určení. Také dožil se badatel prvních úspěchů své snahy o kolonisaci vnitřní Afriky: biskup Mackenzie přivedl (misijní) výpravu desíti mužů z Kapského Města, mezi nimiž byl Horace Waller, pozdější vydavatel Livingstonových »Posledních cest«. Biskup Mackenzie chtěl co nejrychleji doraziti k řece Shiré a tu kdesi založiti stanici. Livingstone však měl dle pokynů z domova vyzkoumati území řeky Rovumy, jež, jak se domnívali tehda, spojovala jezero Nyassu s pobřežím, takže byla by poskytla pro obchod dráhu neodvislou od Portugalců, žárlivých a nepřátelských jak Anglii tak Livingstonovi.

Vydal se na cestu, ale brzy bylo mu vrátiti se, neboť té doby právě Rovuma měla příliš málo vody. A tak vrátil se k Zambesi a dal se podle toku Shiré, hledaje vhodné místo pro družinu Mackenzieovu. A tu počala stará obtíž s dopravou: Pioneer objevil se v praxi skoro právě tak nepotřebným jako nebožtík ctihodný Asthmatic; hodil se na moře, ale pro řeku byl jeho ponor (pět

stop místo tří) příliš značný. Musili jej vléci všude, kde nebyla právě hlubina, aneb i čekati, až vody přibude — celý to řetěz nesnází a průtahů.

Livingstone shledal, že v okolí Shiré daří se bavlna, a že bude tu možno pěstovati jí více i snadněji (prací domorodců) než na bavlníkových polích jižní Ameriky.

Ale obchod s otroky — vedený Portugalci a Araby — tyto končiny pustošil a vylidňoval. Také skutečně nastaly záhy srážky výpravy jeho s otrokáři. Jednou, zanechavše loď u břehu řeky, vydali se na výzkumy do krajiny výše ležící — a tu setkali se s tlupou těchto násilníků, vedoucí dlouhou řadu unavených, ztýraných zajatců, mužů, dětí i žen, vše spoutáno okovy a sochory ... Livingstone na okamžik se rozmýšlel, má-li přímo zakročiti; ale smečka otrokářů prchla před ním do lesů, sotva jej spatřila. Hned přiskočili lidé jeho k ubohým vězňům mamonu, a té chvíle staly se pustiny Shiré poprvé jevištěm činu lásky a bratrství. Osmdesát čtyři lidé osvobozeni tu během několika minut; a když se z prvního úžasu vzpa-

matovali a porozuměli, co se vlastně děje, rozhodli se do jednoho zůstatí při svých osvoboditelích. Podobně podařilo se Livingstonovi zakročiti v několika dalších případech. Ale otrokářství nedávalo se znáti jen takto, přímo, nýbrž i nepřímou: lid, nedůvěřivý a násilí přiučený, znepokojoval nejednou výpravu, a vzdor vší obezřetnosti badatelově došlo i k boji, v němž výpravu zachránila jen převaha střelných zbraní.

Magomero slulo místo mezi horami u jezera Chiloy, na němž počato s usídlením družiny Mackenzieovy. Lid byl zde přátelský, ponebí příznivé, potravin hojně, a misionáři dali se do díla — stavby obydlí, učení se jazyku lidu, vyučování domorodců — s velikými nadějemi. Livingstone, než odešel od nich, radil jim nevšímati si vnitřních svárů domorodých kmenů, míti trpělivost za přední svou úlohu. Sám vydal se v člunu o čtyřech veslech k jezeru Nyassa v průvodu svého bratra, dra Kirka a dvaceti domorodých průvodců. Čtyřicet mil bylo jim uraziti nesplavnou částí řeky a teprve po čtyřnedělní námaze spustili člun na modrou hladinu

Nyassy. Jezero však té doby bylo zmínáno častými bouřemi; hustě zalidněné okolí jezera podalo badatelům opětne důkazy, že otrokářství jest jediným podněcovatelem nízkých vášní a pudů lidu jinak dobromyslného. Jmenovitě severní pobřeží zřejmě k tomu ukazovalo. Ale ze všeho nejhroznější byly ztráty na lidských životech. Co rok procházelo na 19.000 otroků z této končiny celnicí zanzibarskou — a v tomto počtu arci nebyly zahrnuty tisíce a tisíce otroků mužů i žen a dětí, zahynulých útrapami dlouhého pochodu. »Ani pětina zajatců nestane se otroky, ba pro údolí Shiré platí, že ani desítina jich nedojde místa svého určení,« píše Livingstone.

Po dvou měsících badání v této končině obrátil se Livingstone zpět. Bylo mu radostí shledati osadu Mackenzieovu v dobrém stavu. Ale když se s ní loučil, netušil, že jest to navždy . . . A také naň sama čekaly zkoušky těžší všech dosavadních.

Na pobřeží, kam po obtížné, nemoci i jinak ztížené cestě dospěl, aby provedl řadu důležitých plánů, byl zadržen různými překážkami plného půl roku.

První, čeho tu se dověděl, byla zvěst ohromující: biskup Mackenzie se svým spoludělníkem Burrupem podlehl útrapám cesty po nové srážce s otrokáři, misijní stanice byla zničena. Kterak doléhalo to na mysl badatelovu! Věděl, jak nepříznivě bude pohroma ta vykládána doma, jako doklad nevhodnosti misie ve vnitrozemí Afriky. A po několika týdnech roznemohla se choť jeho, jež měla se z pobřeží vydati na cestu spolu s ním, — a v několika dnech bylo zřejmo, že zachovati drahý život ten nelze. Byla neděle večer, 27. dubna 1862, kdy Livingstone seděl u lože umírající a plakal jako dítě. »První to úder, jakého jsem zakusil, a odnímá mi sílu nadobro. Poprvé v životě přeji si raději zemřít,« — ta slova vepsal do svého denníku, když vše bylo u konce a žena jeho odpočívala pod velikým baobabem u Shupangy, odkud bylo lze dohlédnouti toku Zambesi... Ten hrob tížil jeho mysl bez ustání po řadu měsíců. Předtucha podobného konce chvěla se jeho duší. Ve své opuštěnosti a sklíčením toužil po odpočinutí »v nějakém dalekém, tichém,

hlubokém pralese, kde bych sladce spal až k jitru vzkříšení, kdy trouba Boží pozvedne všechny, aby vešli v druhý život slávy a činnosti.*

Než v činnosti neustával ani v tomto navštívení. Rozhodl se bez odkladu vydati se v novém, dle vlastních návrhů a vlastním nákladem zbudovaném člunu »Lady (paní) Nyassa«, — po řece Rovumě znovu k jezeru. Nové učinil tu objevy. Podél Rovumy objevovalo se uhlí ve velkém množství, a Livingstone měl za jisté, že celé obrovské území mezi Rovumou a Zambesi jest protkáno ložisky uhlí. Ale domněnka tehdejší doby ukázala se nesprávnou: Rovuma nevytékala z Nyassy, nýbrž z hor od jezera značně vzdálených a nesnadno přístupných.

Navrátil se odtud znovu k pobřeží, vydal se neúporný badatel v lednu 1863 na novou výpravu k řece Shiré na lodích Pioneer i Lady Nyassa.

Avšak jaké hrůzy otevřely se tu před ním a jeho průvodci! Zemi, pro kterou tolik již obětovali, shledali zpustošenu a opuštěnu. Byly to účinky hladu a moru, jež byly přímými následky di-

vokých ukrutností portugalských otrokářů. Po řece »mrtvoly po celý den plovaly mimo nás, a z rána bylo nám uvolňovati lopaty kolod břemenem mrtvých těl, jež tu uvázla v noci. Břehy řeky, dříve tak zalidněné, nyní mlčely . . .

Vesnice byly vypáleny; všude zápach mrtvol, a pohled na kostry těch, kdo ze slabosti padli a dodýchali. Tu a tam plížily se příšerné postavy hochů a děvčat, s očima kalnýma, zapadlýma, kolem chatrčí. Mnohé z koster ukazovaly na okolnosti, za nichž lidé skonávali. Někteří venku, pod stromy neb v roklích hor, jiní leželi ve svých chýžích, při zavřených dveřích, a když jsme vstoupili, spatřili jsme dohnívající tělo obtočené hadry, s hlavou s podušky odpadlou — malou mrtvolu děcka uprostřed mezi dvěma dospělými . . .» A tato proměna udála se během osmnácti měsíců.

Bylo snem srdce Livingstonova viděti jednou Afriku zbavenou ohavnosti otroctví a otevřenu zákonnému obchodu a všestrannému rozkvětu. Ale tato výprava ukázala, že prozatím není to

možno. Na dalším postupu, kdy bylo nutno Lady Nyassu rozebrati a nésti po zvláště k tomu zbudované cestě čtyřiceti (angl.) mil až ke konci rozsáhlých peřejí, přivodila námaha, nedostatek potravy a neustálá sklíčenost všeobecné onemocnění výpravy. Dr. Kirk a Karel Livingstone byli tak zmořeni, že nezbylo leč poslati je bez odkladu zpět k pobřeží. V květnu Livingstone takto osaměl s dvěma zbylými Evropany; byl sám jako stín, ale na ústup nechtěl mysliti. Věděl, že jest jediným skutečným nepřitelem otrokářství v nitru Afriky; že sama jeho přítomnost jest účinnou překážkou tohoto díla tmy; a že prozkoumati zemi znamená otevřítí ji dalším badatelům, lepší správě, šťastnější budoucnosti. A proto setrval — až 2. července 1863 došel ho rozkaz hraběte Russella, aby se vrátil . . .

Soud, který vynesl tento veliký cestovatel nad otrokářstvím africkým, vrhl temný stín i na vládu portugalskou, jež je trpěla, ba byla hlavní vinnicí . . .
 *Jednání portugalských státníků s Afrikou musíme prohlásiti prostě za ohav-

nost«, zapsal na věčnou hanbu římského Portugalska ve svém denníku.

Livingstone se vracel . . . Ale ani tu, kde by jiný byl klesl na mysli, vida marně vynaložený čas i peníze a síly, Livingstone zůstával pevný u víře, že i tento nezdar odvrátí jej nanejvýše jen na chvíli od sledování cíle životního.

Když dospěl k pobřeží, odevzdal »Pioneer« britským úřadům, ale měl dosud svoji Lady Nyassu. Čekal, že anglická vláda nahradí mu cenu této lodi, kterou dal postavit svým nákladem (144.000 K) a které užíval vlastně ve službách Anglie. Avšak k tomu nedošlo; jeho spravedlivý nárok byl mlčky odmítnut, a Livingstone, nevěda jiné cesty k nabytí peněz pro své další výzkumy, rozhodl se loď svou prodati. Komu však? Portugalcům? Raději by ji byl sám ponořil na dno moře než toto; vědělť, že by jí užili hlavně pro obchod s otroky. A tak rozhodl se pro podnik, který byl by se svou smělostí mohl zdáti až nepřítčným.

Nejbližší přístav, kde mohl jistě doufat, že loď svou prodá, bylo — Bombay v Přední Indii, vzdálené 2500 (angl.)

mil. Tam odhodlal se přeplaviti ve své nepatrné lodi, přes celý oceán . . .

Neměl zkušeností, leč ony, jež pochytíl jako cestující na lodi mezi Anglií a Afrikou, a nyní bylo mu převzítí úlohu kapitána. Neměl lodního inženýra pro možné opravy strojů, musil se spolehnouti jen na tři své zřízence a na sebe sama. A blízko již bylo období monsunu (vichřic), který je jistě na moři čekal. Ale Livingstone uvykl nebezpečí.

Posledního dubna 1864 odrazil malý jeho parník od břehů Afriky. Vedle čtyř Evropanů bylo na lodi sedm černochů dospělých a dva malí hoši.

Za krátko po vyplutí dva ze tří evropských zřízenců onemocněli a Livingstone sám musil státi vždy čtyři hodiny u kormidla, střídaje se s jediným zbylým mužem schopným této služby. Uhlí nebyla velká zásoba, a bylo jim velice jím šetřiti. Pomalu jen mohlo se ku předu v proudech ženoucích v opačném směru a za dlouhých období bezvětrí. Po celé dny trvala loď bez hnutí v slunečním žáru, kdežto malá zásoba potravin a vody se rychle tenčila. Pak

přešly tyto útravné doby ticha, a nastaly dravé, hrozné vichřice, kdy loď byla neustále na pokraji záhuby. Černí Zambesané drželi se hrdinsky. Svíjeli a rozvíjeli plachty obratně a rychle, třebaže často je při tom vlna shodila s lodi do moře, odkud se vraceli s lanem lodi v zubech k novému boji.

Čím více se blížili k Indii, tím strašnější byly bouře. Ale konečně byli před přístavem; po čtyřiceti pěti dnech kruté plavby ocitli se v Bombay, kde spustili kotvu s vděčností v srdci, jaká nedá se vypsati.

Příjezd malé Lady Nyassy zůstal nepozorován. Livingstone vystoupil na břeh a vrátil se zase na loď, nesděliv vůbec svého jména; tak málo staral se o poklony a blahopřání. Teprve když v celnici vyplňoval přihlašní listy, dověděly se bombayské úřady, že slavný cestovatel dlí pod jejich ochranou, a spěchaly jej pozdravit. Guvernér, sir Bartle Frere, pozval jej do svého domu a mezi jiným prováděl jej po sídlech tamních škotských misií. Po letech vyjádřil se o něm, že nepoznal nikoho ve svém životě, kdo by byl tak dokonale se sho-

doval s jeho představou křesťanského gentlemana jako Livingstone.

Lady Nyassu Livingstone však přece podržel. Přijal nabídnutou peněžní půjčku a zanechav svou loď v Bombay, odebral se do vlasti, kam přibyl dne 23. června 1864, po více než sedmileté nepřítomnosti.

Všude přijímali jej s otevřenou náručí. Domy nejvyšších šlechticů, Palmerstona, Russella, Argylle, státníka Gladstona a jiné hostily jej s velikou slávou. Ale Livingstone odspěchal odtud co nejdříve k své rodině — své matce a osiřelým dítkám. A za nedlouho jal se psáti svou knihu »Zambesi a jeho přítoky«, a sice v zátiší Newsteadského opatství v Nottinghamu, kde kdysi žil lord Byron, a kam jej nyní pozval pan Webb, starý jeho přítel. Po osmi měsících pilné každodenní práce byla kniha dopsána. V přestávkách denních spisovatel hovořoval se svým hostitelem aneb bavil se s dětmi; s nimi i her jejich se účastnil a vskutku byl mužem, který dovedl býti dítětem, jakmile vážná povinnost byla vykonána. Nerad přednášel veřejně, ač tu a tam byl přece donucen.

Dva byly cíle, jimž za tohoto pobytu ve vlasti se věnoval: jednak odhaliti světu ohavnosti otrokářů, jednak získati srdce lidí pro založení vnitroafrické misie v místech mimo dosah portugalské vlády. Jakkoli zanícen pro další výzkumy vnitřní Afriky, přece měl Livingstone své cesty za pouhý prostředek k cíli konečného povznesení Afriky živým křesťanstvím.

Na třetí výpravě.

V tom duchu odhodlal se Livingstone k třetí své cestě do Afriky. Vláda spolu s královskou zeměpisnou společností přispěly malým obnosem po 500 lib. (12.000 zl.), a při tom Společnost uložila cestovateli množství přísných, mrzutých a z části i pošetilých závazků, jež staly se jeho výzkumům později velkou překážkou. — A vláda, jež z politických ohledů udělila cestovateli titul konsula, pospíšila si zároveň jej výslovně ještě ujistiti, že titul ten jest bez služného. »Vskutku,« píše životopisec Livingstonův, Dr. G. Blaikie, »kdyby byl Livingstone nebyl mužem zcela mimořádným a plným důvěry

k lidem, nikdy by se byl nevydal do Afriky za takových podmínek. Celá suma, kterou vládl, byla naprosto nedostatečná k vedení výpravy a zaopatření rodiny doma. Jen důvěra v sliby, jež nikdy nebyly splněny, přiměla jej, aby opustil svoji rodinu . . .»

Livingstone vykročil naposled z vlasti v srpnu 1865. Ještě než nastoupil cestu, zatlačil oči staříčké své matce, jejímž přáním bylo, aby se jí této služby dostalo rukou »jednoho z jejích hochů.« A poslední slovo, jež cestovatel pronesl k svým dětem, byla rada: »Boha se bojte a pracujte pilně« (»work hard« = dosl. pracujte tvrdě).

Prvním cílem bylo Bombay, kde Livingstone prodal Lady Nyassu za 2300 lib. (27.600 zl.) — stála jej 6000 lib. A po čase i tyto peníze byly ztraceny úpadkem indické banky, kde je uložil.

Když 22. března 1866 dospěl Livingstone zálivu Rovumského (v Africe), čítala jeho družina třicet sedm lidí, z nichž třináct bylo sepojů příbuzných v Bombay. Mezi černošskými členy výpravy byli dva, jichž jména mají podnes čestný zvuk vzhledem k věrným

jejich službám: Chuma a Susi, kteří po sedmi letech přinesli mrtvé tělo svého velitele zpět k pobřeží, podstoupivše nesčetné obtíže a nebezpečství. Na podiv jest, že v celé družině jinak nebylo Evropana; snad neblahé zkušenosti dřívější znechutily badateli průvod toho druhu.

Ale již během výpravy nastalo tříbení. Sepoyové indiští objevili se lidmi línými, lakotnými a nevěrnými; i k zvířatům (výprava měla s sebou velbloudy, indické buvoly, mezky a osly) chovali se krutě, takže hlavně odtud v několika nedělích celý ten průvod »němé tváře« pohynul na cestě. Všecka zavadla musili nyní nésti sluhové; a sepoyové stali se tak obtížnými, že nezbylo, leč poslati většinu jich zpět k pobřeží. A k tomu i potravy počalo se nedostávat; bylať tu krajina vypleněná arabskými otrokáři. Livingstone trpěl jako ostatní; »byl jsem jako jedna z hubených krav Faraonových,« píše o tom žertovně — jako vždy, když mluvil o svých osobních strastech. A jakoby všeho toho nebylo ještě dosti: každodenně jevíly se zrakům cestující-

cích hrůzy otrokářství; tu u stromu spatřili mrtvolu ženy, se smyčkou na hrdle, připevněnou ke kmeni; zhynula tu hladem, protože slabostí nestačila svým trýznitelům, kteří ji zde uvázali, aby si takto zajistili, že jim neuteče . . . Strašný to pohled; avšak jak teprve působilo na mysl cestujících, když jinde objevili celou řadu takto doslovně odhozených mrtvol černochoů, které ještě měly na sobě těžké sochory, k jakým otroci na pochodu byli připoutáni!

Plných pět měsíců plahočili se takto cestou necestou, než umdleným zrakům jejich objevily se vody jezera Nyassy. »Jako bych se byl vrátil do starého domova, jehož nedoufal jsem již spatřiti,« píše Livingstone. Příchodem k Nyasse, jehož okolí bylo poměrně bohaté, pominula nouze o potravu. Ovšem, arabští majitelé člunů, plni podezření oproti výpravě, odepřeli propůjčiti své lodi k přepravě. A skutečně nezbylo leč dáti se na dlouhou obchůzku kolem jezera, po jižním břehu; byloť jednou z podmínek zeměpisné společnosti, aby Livingstone vyzkoumal končiny Tanganyiky. Ale což nezněly v mysli

neústupného badatele truchlé vzpomínky na zašlé krásné dny slibných začátků? Byl v krajině, jež mohla být za čas rájem na místě peklem, jímž ve skutečnosti byla pro tisíce duší; ale hlavní podnik — misie kdysi založená v Magomero — padl. A tytéž vody Shiré, jež viděly toto zklamání, dospívaly dalekou poutí ke břehům Zambesi, kde spala ona věrná, nezapomenutelná družka velikého cestovatele svůj dočasný sen. A z těchto myšlenek, chmur-
ných a těžkých, vždy přece zvedla se v osamělém poutníku víra s nadějí: »Všecko jednou obrátí se k dobrému, třeba že snad se nedožiji toho, abych sám měl podíl v té radosti aneb viděl i jen počátek lepších dob,« psáno je v jeho denníku.

Sotva že uchýlil se od břehů jezera Nyassy, počaly nesnesitelné obtíže a řada bolestných ztrát. Rok chýlil se ke konci, a nastalo období dešťů.

Den ke dni šli temnými pralesy, houštím vodou prosáklým, bahnitými loužemi, močály rozlitymi v jezera, podél rozvodněných potoků. Déšť lil se v proudech. Byli promočení a hladovi. Mimo

maso nebylo ani sousta potravy. Trpěli hrozně touhou nasytiti se. Ve dne Livingstone měl vidění chutných jídel, v noci usedal, maje sny o bohatých hostinách. Nový rok 1867 nadešel.

»Utáhl jsem svůj pás o tři dírky, abych utlumil hlad,« píše Livingstone. »Upražili jsme trochu zrní a uvařili, abychom měli zdání, že pijeme kávu . . . Nic leč hlad a ceny dle toho; žije se tu o houbách a listí« . . . A stalo se právě v těch dnech, že dva z nosičů zrádně utekli, ukradnuvše všecku zásobu léků, — omračující to ztráta pro cestovatele. Již již klesal na mysli i sám Livingstone. »Cítil jsem, jako bych byl vyslechl svůj rozsudek smrti; jest to velice těžké říci z celého srdce: »Buď vůle tvá,« — ale zkusím to. Tato ztráta léků užívá srdce hrozně.« Po několika dnech sám se ulekl při převlékání; viděl, jak je nesmírně vyhublý — horečkou, hladem, námahou, starostmi, nespaním . . .

A přece, tyto poznámky vlastního jeho denníku jsou jen poznámkami; po celou dobu Livingstone — nemocen,

napolo slep a na duchu sklíčen, jak to bývá, právě při africké horečce — vedl přesné, zevrubné záznamy o všech věcech až do nejmenších maličností, popisuje krajinu, lid, průmysl — všecko.

Konec dílu I.

OBSAH:

	Strana
Jak rostl Livingstone	7
První zkušenosti v Africe	15
»Bud' otevru Afriku aneb zahynu!«	26
K pobřeží	34
Afrikou od západu na východ	39
Na čas doma	44
Naděje a zklamání	48
V nerovném boji s mocí temnosti	51
Na třetí výpravě	64

David Livingstone.

Životopisný nástin.

Podává T. S.

DÍL II.

V PRAZE.

Nákladem Spolku Komenského.
1907.

Nil či Kongo?

Když dorazil Livingstone k jižnímu konci jezera Tanganyiky, otevřel se mu pohled na zajímavě utvářenou a půvaby bohatou krajinu. Ale nový tento cíl, jehož dostoupil, znamenal pro něho také vrchol utrpení. Několik dní po svém příchodu do této končiny seznal, že jeho síly jsou u konce. Jednou, vracaje se z obchůzky po břehu jezera do své chýše, padl v bezvědomí k zemi; tak byl sesláblý. A po několik hodin zůstal tak, ve mdlobách. Za krátko však jeho neoblomná vůle zvítězila na novo. Po tříměsíčním zkoumání okolí Tanganyiky obrátil se s malou, devítičlennou svou družinou novým směrem, a to k jezeru Mweru, o němž věděl jen, že leží kdesi v neznámých končinách západních. Podnět k nastoupení tohoto

dalšího pochodu byl dosti mocný, aby pronikl jej novou touhou a novými nadějemi; jednaloť se nyní o nedaleké již rozřešení jedné z hlavních otázek afrických výzkumů: zdali vodstvo těchto končin patří ještě řece Kongu či snad již — Nilu?

K rozřešení této záhady bylo nutno jíti po stopách, jež jedině zabezpečovaly jistý úspěch: od jezera k jezeru. Livingstone měl za to, že Mweru jest jen jedním článkem v řetězci jezer spojených velkou řekou, a touto řekou nemohl býti než Nil. Ukáže se tato domněnka správnou? A zároveň zvěděl, že na jih od Mweru jest další jezero Bangweolo, spojené řekou s jezerem Mweru. Tedy na jih! Ale což je možno opustiti Tanganyiku, kde bylo by lze vyčkati zpráv z vlasti? Plné dva roky uplynuly, co neslyšel ani slova o vlasti a domově, a čím se cítil unavenější, tím hrozněji zmáhala se ho touha po domově, po jediném »slově z Evropy«.

Ale to vše v sobě násilím potlačil a vida, že je vhodná doba k postupu dále, dal se na cestu. Prameny Nilu tušil kdesi na 4—500 mil od Victorie

Nyanzy, u jezera Bangweolo. Když jeho průvodcové seznali, že nezkrotný jejich pán zamýšlí vnořiti se ještě hlouběji do oněch končin naprosto neznámých, uchvátila je taková bázeň, že se vzepřeli. Z devíti čtyři jej opustili. »Nekáral jsem je z toho příliš,« píše Livingstone. »Byli unaveni životem potulným, a — já též.« A s pěti zbylými vydal se k jihu.

Na pochodu temnými pralesy přišli na místo, kde byl jakýsi hrob, a pohled naň působil na badatele dojmem, který vyjádřil ve svém denníku. »Takovýto hrob měl bych nejraději; ležeti v klidném, klidném pralese, kde není ruky, jež by kdy znepokojila mých kostí. Hroby doma u nás jsou po mém zdání ubohé, obzvláště ony v studené vlhké hlíně, kde není místa ani pro loket; ale na mně jest jen čekati, až ten, kterýž jest nade vším, rozhodne, kde mám ulehnouti a zemříti. Ubohá Marie leží na břehu Shupangy . . . «

»18. července vyšel jsem na malou vzdálenost a spatřil břehy jezera (Bangweolo) poprvé v životě, vděčen, že jsem šťastně dospěl až sem,« tak prostě,

jako by byl našel malý rybník, zaznamenal nový svůj veliký objev. Domo-rodci sbíhali se k cestovateli, prvnímu to bělochu, jež spatřili a poprvé otevřena tu také Bible a vypravována zvěst o nebeském Otci všech lidí.

Nesmírná tato »země jezer« posilovala hojností svého vodstva domněnku Livingstonovu, že zde pramení se Nil, ba že snad jest tu hledati i prameny Kongo a Zambesi.

Avšak nebylo mu možno bráti se za svým cílem tak rychle, jak jej srdce pudilo, a to z téže příčiny, jež překážela mu v odchodu od Tanganyiky; také zde u Bangweolo totiž žily domorodé kmeny v neustálých třenicích mezi sebou a s mravní stránkou domorodců činil cestovatel neblahé zkušenosti. Věrolomnost a nepoctivost i zlo-myslnost — tyto stopy ohavností otrokářských — znemožnily mu posléze postup nadobro. Rozhodl se koncem července pro návrat k severu. U Tanganyiky doufal nalézt nejen zprávy o domově, ale také doplniti své, zatím již spotřebované zásoby potravin, léků a jiných potřeb, jež byl si objednal ze

Zanzibaru. Ale překážky již zmíněné zdržely jej od cesty k severu — konal ji v průvodu jedné z rot otrokářů arabských — tak značně, že teprve v prosinci skutečně byl na pochodu k Ujiji (na východním břehu Tanganyiky).

Do roku 1868 vstupoval s tušením, jemuž nelze se diviti, uvážil-li se, že životní síly jeho kvapem ubývalo za nepopsatelných námah nepřetržité pouti. »Mám-li zemřítí tohoto roku, připrav mne k tomu,« vepsal v čelo svého denníku pro nastalý rok. Byl beze vší pochybnosti velmi silné soustavy tělesné; ale 1. ledna 1869 vykazoval již denník jeho poznámku: »Bezpočtukráte jsem již promokl, ale včera bylo to horší než jindy; churavěl jsem silně, avšak z obavy před rozvodněním (řeky) Lofuko rozhodl jsem se přebřísti ji. Mokrá až po prsa; bylo mi ještě hůře, ale šel jsem dále, půl třetí hodiny.« Dva dny později trpěl horečkou a bolestmi v plicích tak značně, že nestačil jíti déle než hodinu. Pak přišlo bezvědomí trvající až do 7. ledna, kdy rozpoznal zánět plic. Nesli jej na nošítkách. Strašlivé vedro a otrásání no-

sítek na neschůdné cestě zvýšilo bolesti jeho nesnesitelně. Jedinou vroucí touhu měl, — aby dožil příchodu do Ujiji. Dne 14. března byl na místě. Ale všecko téměř, co mu bylo sem odesláno ze Zanzibaru, bylo zatím již rozkradeno; z potravin zbylo tu jen něco čaje, kávy a cukru. Léky nedošly vůbec.

Sotva že se mu ulevilo, jal se psát listy; čtyřicet dva dopisy odeslal z Ujiji, ale ani jediný nedošel svého cíle. Arabové, kterým je svěřil, příliš se obávali jeho sdělení o jejich hanebnostech. Ujiji bylo jedním z hlavních a nejhorších středisek otrokářských.

Vzdor nemoci, nedostatku prostředků a nekonečným zklamáním byl Livingstone v polovici července opět v činnosti. Tentokráte zamířil na severozápad, směrem k neznámé krajině Manyuema. Zamýšlel proniknouti až k břehům Luababy, velké té řeky tekoucí na sever od jezer Bangweolo a Mweru. Je Luababa snad horním tokem Nilu či Kongo? To doufal zjistiti v několika měsících. Po dlouhé a obtížné cestě dorazil ku Bambarré v zemi Manyuema, zvoliv toto místo základním bodem dalších

výprav. Ale po velké ztrátě času, práce i sil ustoupil od marných pokusů. Dva-krát se vydal na cestu a vrátil se po-každé s nepořízenou. Hrozné lijavce, nedostatek potravy, zrada průvodců a nepřátelství domorodců poštvaných Arabů proti němu znemožnily mu vše. V červenci 1870 vracel se ve velikých bolestech k Bambarré; na nohou ote-vřely se mu hnisavé rány. Osmdesáte dní strávil v chatrči, trpě veliké bolesti, ale daleko větší byly muky duševní — nad tím, že viděl tak úplný nezdár svých podniků a byl nucen tratiti čas a zaháletí. Vředy na nohou vzdorovaly všemu léčení a prohlubovaly se až do kostí.

Den vlekl se za dnem pomalu, v prud-kém vedru a za neméně prudkých dešťů. Den za dnem trávil Livingstone v ho-rečce. Myšlenka na dokonání životního jeho díla jej neopouštěla. Nil či Kongo — znělo mu stále v mysli, v níž do-mněnky a dohady zeměpisné střídaly se s úvahami historickými a nábožen-skými. »Jest to jeden z mých snů, že by pověsti o Mojžíšově příchodu do vnitřní Ethiopie s pěstounkou jeho

Merrou, a o městě jím založeném a dle ní »Meroe« nazvaném, mohly konečně zakládati se na skutečnosti. Sním o objevu kamenných nějakých zbytků Meroe, a pozůstalo-li něco jako potvrzení svaté historie, modlím se, abych k tomu byl přiveden. Kdyby tím svatá chronologie (t. j. časové údaje Bible) byla potvrzena, nebude mi líto námah a starostí, hladu a bolesti, jichž jsem vytrpěl — mrzuté ty vředy staly by se mi jen kázní.« A nade vše vládla jím představa Afriky otevřené, známé a svobodné. »Den Afriky teprve nadejde.« »Až on, vyšší nad nejvyšší, dokoná svůj cíl, bude z této země krajina divuplná, podobná té, kterou byla kdysi.«

Tato víra povznášela nemocného muže v jeho chýši v samém středu temné pevniny. V její síle podnikl třicetileté ono namáhání svých cest. A v této víře také skonal.

Asi 10. října vyšel Livingstone ze své chýše, vyhojen a hotov k další cestě. Ale nastaly silné deště, nebylo nosičů a nové zásoby od pobřeží nepřicházely. Tři měsíce uplynuly v trapném čekání.

› V Manyuemě přečetl jsem čtyřikrát celou Bibli,« napsal o tom později. Ztráta drahého času nejvíce jej bolela. Nečinnost byla mu nesnesitelnou. A při velikosti ducha badatelova dojíhá nás pozorovati, s jakou vděčností přijímal i sebe menší krůpěj útěchy; do svého denníku z oněch nejhroznějších dnů v Manyuemě uložil si cestovatel malý útržek potištěného papíru, na jehož jednu stranu připsal: ›Obratle a vizte krůpěj útěchy, kterou za bolestí palčivých vředů na nohou objevil jsem v Manyuemě, srpen 1870.« A na druhé straně četla se slova kritiky jeho knihy o výpravě k Zambesi, uveřejněná v *British Quarterly Review*: ›Dle všeobecného úsudku,« psal kritik knihy, ›považován jest Dr. Livingstone za jednoho z nejznamenitějších cestovatelů svého i kteréhokoli jiného věku.« Cestovatel našel tento útržek mezi svými drobnostmi, vystříhl si slova ta a uschoval bedlivě, mysle při tom s vděčností na neznámého přítele, jehož několik slov stalo se zde, v temnu Afriky, lékem duši zraněné nepochopením a zlomyslností malých lidí, kteří nejmenších

podrobností i soukromého jeho života se chápali s úmyslem znemožniti jej a jeho práci.

Když (4. února) posléze přibyli do Bambarré nosiči poslaní od pobřeží, shledal Livingstone, že byli mu posláni lidé nejhoršího druhu: líní, prolhaní a zlodějští otroci, kteří vedle nechuti k nejmenším námahám měli jedinou touhu, — dostat se co nejdříve zpět k pobřeží. A přece muž, který je vedl nyní, byl z oněch, kteří »pracují s jakýmkoli materiálem«; koncem března dostihl Livingstone u Nyangwe břehů Konga — samého středu nejtemnější pevniny. Byl to však Kongo? Livingstone nyní byl by musil tok řeky sám v kanoích vyšetřiti; ale kanoí nebylo, a nad to prohnaná rota jeho průvodců činila největší možné obtíže na každém kroku. Kdysi řekl Livingstonovi arabský otrokář, jehož bylo to oblíbeným rčením a zřejmě i hlavní zásadou: »Jakmile otroci si pomyslí, že se jich bojíte, polezou po vás« — a nyní poznal z duše dobrý člověk Livingstone, že i to je aspoň někdy pravdivé. Za těchto okolností nezbylo mu leč — po dvou

le tech strastí a nemocí, bolestí a zklamání — obrátiti se zpět směrem k Ujiji, aby si tam opatřil, možno-li, průvod lepšího druhu.

A bývá-li vůbec cesta zpět kdy horší než postup v před, jak měly by býti vyličený pocity Livingstonovy při této dlouhé (500—600 angl. mil) zpáteční pouti. Domorodci tu a tam měli výpravu jeho dokonce za četu otrokářskou, a po dvakráte sotva unikl sám Livingstone oštěpu po něm vrženému.

Ale obavy ze všeho největší budil zdravotní jeho stav. Tělo tolikerymi zkouškami nadobro zmožené počínalo nyní konečně již nadobro vypovídati službu. Od jisté doby trpěl Livingstone silným vnitřním krvácením, jež se dostavovalo vždy po tělesné či duševní únavě. Třebaže on sám připisoval tomuto zjevu nejeden blahodárny účinek (domníváje se, že na př. zachráněn byl takto několikráte před návaem zimnice), není pochybnosti, že konec jeho života byl značně uspišen touto poruchou organismu.

Kdo jej znal z dob dřívějších, byl by užasl nad zbědovaným jeho ze-

vnějškem nynějším. Livingstone, zdravý, silný kdysi muž, byl nyní téměř bezzubý, pokaziv si chrup úplně tvrdou, zelenou kukuřicí, jež byla mu jedinou potravou po mnoho měsíců. »Budeš-li chtít, abych tě políbil,« psal své dceřušce tehda, »budeš musit na to vzít trumpetku k mluvení.« V těle byl tak hubený, že byl spíše kostře než člověku podoben; oči hluboko vpadlé, vlas šedivý, výraz nesmírně unavený. Bylo mu nyní padesát osm let.

Cesta k Ujiji trvala tři měsíce a vysílila jej nadobro. »Blíže Ujiji bylo mi již, jako bych za chůze měl skonati. Bez bolesti nebylo jediného kroku.«

A k tomu utrpení duševní. »Každý obchodník vracel se s dobrým výsledkem; jen já jsem nepořídil ničeho, byv téměř již u samého cíle.« A když došel konečně Ujiji, čekalo jej zkrušující zklamání. Všecky věci, jež zde byl zanechal, byly — rozprodány mužem, jemuž je svěřil. Tento mohamedán dovolil si totiž »hádati« dle koranu, je-li Livingstone mrtev či dosud živ, a se souhlasem samého Mohameda připravil

takto cestovatele o poslední zbytky jeho majetku.

Toto bylo ranou poslední. Livingstone cítil se bídny a zničen, tělesně, duševně i hmotně. V Ujiji takto strávil čtyři předlouhé dny.

Ale co se stalo dne pátého?

»Ráno,« píše Livingstone 28. října v denníku, »přiběhl Susi v největším spěchu a vykřikl: »Angličan! Vidím jej!« a hned zase odběhl oním směrem, kde bylo viděti blížící se karavanu, v jejíž středu vlál americký prapor.

Byla to výprava vedená Jindřichem Mortonem Stanleyem. Stanley našel Livingstonea.

Livingstone a Stanley.

V době, kdy Livingstone ještě putoval v divokých končinách manyuemských, byl Jindřich Morton Stanley — muž, jehož jméno mělo se nesmazatelně vepsati do dějin Afriky — zaměstnán prvními počátky svého budoucího životního díla. Tento mladistvý badatel, sotva třicetiletý, pronikal v čele své výpravy

vždy hlouběji k Tanganyice, a v srdci zněl mu vždy znova onen památný rozkaz: »Budete jednat dle svého vlastního úsudku, udělejte, co za nejlepší uznáte, — *ale najděte Livingstona!*« Tak zněl příkaz J. G. Bennetta, ředitele (deníku) »New York Herald«, který k této úloze zmocnil jednoho ze svých válečných zpravodajů, odvolav jej ve všem spěchu ze Španěl do Paříže.

Jak k tomu došlo, jest známo čtenářům spisů Stanleyových, ale proto přece jest to hodno záznamu i zde.

Po mnoho měsíců nedocházelo do Evropy ani nejmenší zprávičky od Livingstona. Jeho listy buď se ztrácely aneb byly zničeny cestou k pobřeží. Až na několik lidí věřilo se všeobecně, že veliký cestovatel-misionář je mrtev. K nevěřícím náležel také vydavatel »New York Herald«. Odhodlal se, že zjistí pravdu, ať o životě či smrti Livingstonově.

Jeho pohnutky nebyly rázu citového. Svět dychtil po spolehlivých zprávách a pan Bennett se rozhodl, že mu je opatří, nechť budou stát cokoli. A tak kdysi v noci došla mladého Stanleje

v Madridu telegrafická depeše od jeho chefa, aby ihned odejel do Paříže. Přibyl tam v noci a shledal Gordona Bennetta na loži v jeho hotelu. Zbudiv jej klepáním, vstoupil a nyní se rozvinula památná ona rozmluva, ve všech bodech tak ryze americká:

»Kdo jste?« ptal se.

»Mé jméno jest Stanley,« odvětil jsem.

»Ah, — ano! Posadte se. Mám důležitý úkol pro vás.«

Přehodiv si svůj župan, ptal se Bennett:

»Kde myslíte, že je nyní Livingstone?«

»To vskutku nevím, pane!«

»Myslíte, že je živ?«

»Může být, a může nebýt!« odtušil jsem.

»Nuže, já myslím, že je živ a že by to šlo nalézt jej, a zamýšlím vás poslati, abyste jej našel.«

»Jakže?« řekl jsem. »Myslíte opravdu, že dovedu nalézt doktora Livingstona? Mínilo, abych šel do střední Afriky?«

»Ano. Mínil, abyste šel a našel jej, kdekoli se vám udá slyšeti o něm, a

zjistil o něm, co se dá, a snad — mluvil jako v zamyšlení a jako by každé slovo rozvažoval — »starý ten muž je právě v nouzi: vezměte s sebou dosti zásob, abyste mu mohl pomoci, bude-li třeba. Ovšem, budete jednat podle svého vlastního úsudku; udělejte, co za nejlepší uznáte — ale najděte Livingstona!«

Řekl jsem, užaslý nad chladným rozkazem, kterým jsem byl poslán do střední Afriky pátrat po muži, kterého měl jsem podobně jako téměř všichni ostatní za mrtvého: »Uvážil jste vážně veliký náklad, který si na vás vyžádá tato malá cesta?«

»Kolik to bude stát?« ptal se mne úsečně.

»Cesta Burtona a Spekeova do střední Afriky stála něco mezi 72.000 a 120.000 K, a tato vyjde, obávám se, nejméně na 60.000 K.«

»Nuže, řeknu vám, co učiníte. Vezměte si teď 1000 liber (= 24.000 K), a až s tím budete hotov, vezměte další tisíc, a až ten utratíte, vezměte si ještě jeden tisíc, a až ten bude u konce, zase nový

tisíc a tak dále. Ale — najděte Livingstona.»

Žurnalista je jako voják. Pokusí se bez reptání o věc nemožnou, je-li mu poručena jeho nadřízeným.

Stanley býval lodním sluhou, vojákem, plavcem, válečným zpravodajem — ale z africké turistiky neznal ničeho. Jeho úkol stačil na nervy nejsilnější. V Africe vyhledat určitého jednoho člověka! V Africe, tomto díle světa rozlohy tak nesmírné, že celé Rakousko-Uhersko by se v jeho nitru ztratilo beze stopy třeba na sto let! A Livingstone — byl-li živ — mohl býti tak asi mezi Zanzibarem a Tanganyikou, nebo na tom či onom bodu nekonečného Konga s jeho třemi tisíci mil délky!

Stanley neváhal. Nejprve podnikl dosti dlouhou cestu jako průpravu k výpravě hlavní, kterou pak počal od Zanzibaru. Cíl své cesty tajil, konaje zevrubné přípravy, a 18. února 1871 vydal se první oddíl jeho karavany od Bazamoio k nitru Afriky. Měl úhrnem asi 200 lidí s sebou; jeho společníky byli Vilém Farquhar z Leithu a Jan Shaw, rodem z Londýna — oba námoř-

níci a lidé obratní. Zařízení výpravy bylo vzorné — měli s sebou koně, osly, čluny a šest tun různých zásob.

Stanley sdílel osud všech afrických cestovatelů. Hlad a žízeň i zimnice — bez konce. K tomu lenivost, lakota, zrada a nepoctivost domorodců. A až k šílenosti dráždily jej průtahy, nosiči-sběhové, ztráty zásob všeho druhu. Li-javce, rozsáhlé bažiny, řeky rozvodněné v jezera hrozily znemožniti veškerý postup. A snad nejhroznější ze všeho — ona podivná, ubíjející pokleslost mysli, jež jde v zápětí africké zimnici, a jež nechává své oběti jen jedinou touhu — po klidu, nečinnosti, smrti.

Přišel den, kdy zdálo se, že jest konec všemu. Stanley osaměl se svými černochoy; Farquhar mrtev, a Shaw nadobro znechucen, vrátil se k pobřeží. Mladý cestovatel seděl v noci, v úplné sklíčenosti, samotén ve svém stanu. Pak náhle se vzchopil a znovu se zapřísáhl, že najde Livingstona živého či mrtvého.

»Není člověka, není lidí,« zařekl se, »kteří by mne od toho odvrátili. Jen smrt mne zastaví. Ale smrt — ne, ani

ta ne. Nezemru, nechci zemřít, nemohu zemřít! A něco mi praví, nevím, co to jest — snad vrozená nevyčerpatelnost naděje, snad přirozený předpoklad tryskající z nadbytečné a ohnivé životní síly, aneb důsledek přílišné sebedůvěry — ať cokoli, ať jakkoli, něco mi praví, že dnes v noci jej naleznu, a — píši to velkým písmem — naleznu jej, naleznu jej!«

Toto byl vrchol. Odtud nebylo již váhání ani couvání.

Bylo to v Ujiji, na pobřeží Tanganiky, dne 28. října 1871, kdy skončilo pátrání Stanleyovo. Po osmi měsících námahy a rozčilení — náhlé uvědomění si dosaženého cíle, kdy vkročil do vesnice a spatřil Livingstona hotového přijati jej, zbavilo jej přímo duševní rovnováhy. »Co bych byl dal za kousek přívětivé pustiny, kde neviděn nikým, byl bych směl vylíti svou radost v šílený nějaký čin, snad kousnout se do ruky, udělat kotrmelec, tlouci do stromů — utišit svůj vzbouřený cit, který vymykal se mé vůli.«

V prvním vzrušení chtěl se Stanley rozběhnouti skrze shluk vzrušených

domorodců přímo k Livingstonovi, obejmout tohoto starého, šedivého muže. Ale k posledu zvítězil v něm Anglosas. Kráčel rázně k němu, smekl svůj klobouk a řekl:

»Dr. Livingstone, nemýlím-li se?«

»Ano,« odvětil on s laskavým úsměvem, pozvednuv zlehka svou čapku.

Dal jsem si klobouk zase na hlavu, — vypravuje Stanley dále, — on svou čapku též, potřásli jsme si rukou, a já řekl nahlas:

»Děkuji Bohu, doktore, že mi dal spatřiti vás.«

»A já jsem vděčen, že jsem zde, abych vás uvítal,« odvětil Livingstone.

To bylo ovšem dosti všední setkání co do formy, jakou se stalo. Ale jaký byl to hovor potom, kdy Livingstone sděloval Stanleyovi své příběhy šesti let trapné pouti africkou pouští . . . ! »Čtenáři,« píše o tom Stanley, »kdybys byl býval tehda se mnou tam v Ujiji, jak úchvatně bys vylíčil ten způsob činnosti tohoto muže! Nedovedu podati, co mluvil; byl jsem tak zaujat, že jsem svůj zápisník ani do rukou nevzal.« A naopak Stanley vyprávěl Livingsto-

novi kapitoly ze světových dějin posledních dvou let: o dokončení pacifické dráhy, vzbouření ve Španělsku, odstoupení Šlesvik-Holštýna, svržení Napoleonově a pokoření Francie Německem . . . A také Livingstone byl rozechvěn, slyše o těchto událostech.

A pak došlo k otevření vaku plného dopisů z domova, jež v Bagamoio čekaly Livingstona již přes rok . . . První, po čem sáhl, byly listy jeho dětí. To písmo rozjasnilo jeho tvář.

Livingstone, ač té doby dostupoval již věku šedesáti let, na podiv rychle se zotavoval. Dojmy nevýslovně milé a nezměrně mocné, jež přinesl příchod Stanleyův, způsobily tento zázrak. A sotva se mu síly poněkud vrátily, podnikl spolu se Stanleyem výzkumnou cestu po Tanganyice, jež zabrala plných dvacet osm dní! A mladší z obou počal si rychle opravovati předsudky, jimiž obraz osobnosti Livingstonovy zkalily mu předem pověsti o podivínství velikého badatele. Poznával v něm člověka, a to jednoho z největších srdcem i duchem. Místo předsudku zaujala úcta, která prohloubila se v hlubokou, oddanou lásku, a

tato přecházela až v zbožňování. »Vezměte kterýkoli tah jeho povahy,« píše o Livingstoneovi, »a rozebírejte jej pečlivě; a vsadím se s kýmkoli, že chyby v něm nenalezne. Jeho laskavost nikdy jej neopouští; není chvíle, kdy by pozbyl naděje. Nic, ani skličující starosti, ani únava myslí, ani dlouhé odloučení od domova a rodiny — nic nesvede jej k reptání. Mínil, že »všecko vyjde na dobrý konec«; tak cele věří »v dobrotu Prozřetelnosti«. A ve všem — ryzí člověk . . . »Když se počal smát, byl to smích celého člověka . . . Pod zmořeným zevnějškem vězela nekonečná zásoba svěžesti ducha a nevyčerpatelný humor; to utýrané tělo tajilo v sobě duši mladistvou a bujně svěží.«

»Abychom pochopili Livingstona, je nutno uvážit náboženskou stránku jeho povahy. Jeho náboženství není rázu theoretického, nýbrž je to vlastně konání náboženství, neustálé, vážné, upřímné. Jeho náboženství není okázalé ani hlučné, nýbrž tiché, je v činech a je stále v činnosti . . . Ono řídí jeho jednání se služebnictvem právě tak jako s domorodci, těmito bigotními mohamedány,

ba se všemi, kdo se s ním stýkají. Bez něho byl by se musil Livingstone vyvinouti — při své vznětlivosti, nadšení, duševní síle i odvaze — v nepříjemného společníka a tvrdého velitele. Náboženství jej zkrotilo a učinilo z něho křesťana — gentlemana . . . společníka nejpříjemnějšího a velitele plného soucitu. Tak poznal a popsal jej Stanley, tento muž chmurné přísnosti, krajně zdrželivý, ve všem přesný a spravedlivý.

Stanley přišel, — a nastal čas, kdy musil se vrátiti. Dostál svému úkolu; a bylo tudíž na Livingstonovi samém, chce-li se vrátiti s ním k pobřeží či snad ještě jednou podstoupiti pokus o objevení pramenů Nilu . . .

Opustiti vše a navrátiti se domů — v tom tkvělo nesmírné pokušení. Mohl říci jen slovo, a všecko utrpení a strádání bylo by za ním. Sláva čekala jej doma dosti veliká k ukojení nejvyšší ctižádosti. Strávil šest let v neústupném badání, procestoval vzdálenost přesahující délku celé africké pevniny. Objevil jezero Mweru a Bangweolo, pronikl neznámou pustinou Manyuemy a byl prvním bělochem, jenž dostoupil toku Lualaby

v těchto končinách — vše to družilo se k úspěchům cest dřívějších. Dobu třiceti let věnoval myšlence civilisace Afriky, a nyní byl starým mužem, předčasně sestárlym. Africe dal své zdraví a všecko, co měl. Prahл již touhou po svých nejdražších a svých přátelích. Nebyl také bez prostředků hmotných, chtěl-li ztráviti večer života v pohodlí. Vláda sama udělila mu — ač teprve půldruha roku před jeho smrtí — důchod 7200 K ročně.

A přece, když proti všemu tomuto postavil Livingstone jedinou onu skutečnost, že nedokončil dosud svého díla, vyznělo jeho rozhodnutí jinak. Pokud neobjeví prameny Nilu, neustoupí od svého badání. Stanley prosil ho vroucně, aby se vrátil s ním. Přesvědčoval jej důvody, mluvil k němu se vší láskou, již k němu choval. Navrhoval mu návrat domů alespoň na čas, k zotavení se . . . A vše bylo nadarmo. Odpověď zněla vždy stejně: »Nejdříve musím provést svůj úkol.«

A tak došlo na konec k ujednání, že Livingstone vrátí se se Stanleyem do Unyanyembe, kde Stanley zanechal

část svých zásob a zásoby určené pro Livingstona. Odtud, náležitě vypraven, vrátí se Livingstone k dalším výzkumným svým cestám.

Vzdor plnému odhodlání ležela na Livingstonovi celá, nesmírná tíha určení, za níž šel. Cítil stáří, únavu, vysílení — a cítil, že musí v před, bez couvání, bez rozmýšlení. Na Nový rok 1872 napsal ve svém denníku — jsa již zase na novém pochodu — slova zobrazující jeho nitro: »Kéž Všemohoucí mi pomůže dokončiti mé dílo během tohoto roku, pro Ježíše!«

Poslední večer, který Stanley strávil v Unyanyembě s Livingstonem, stal se mu vzpomínkou posvátnou. Té síly byly dojmy těchto posledních chvil, velikých stejně jako smutných. »Zaznamenal jsem všecko, co řekl dnes večer; ale čtenář se toho nedoví. Je to moje, moje!« napsal o tom.

Den rozchodu byl 14. března. »Měli jsme neveselou společnou snídani,« píše Stanley. »Nemohl jsem jísti, mé srdce bylo přeplněno. Ani můj společník nejevil chuti k jídlu. Nalezli jsme si práci, jež nás ještě na chvíli společně zaměst-

nala. Bylo již osm hodin, a já ještě nebyl pryč, ač chtěl jsem odejít již o páté.« Posléze vydán povel k odchodu. Livingstone provázel karavanu, mluvě o svých plánech a kdy asi se vrátí domů. Bylo ujednáno, že nejvýše dva roky ještě setrvá v Africe. Jda po boku Livingstonově, zahleděl se naň Stanley znova a znova, aby si vtiskl v paměť rysy jeho tváře. A pak přišlo rozloučení. Řekli si »S Bohem« chvějícím se hlasem, co oči zatím stěží zdržovaly se slz. Tiskli si ruce. Ještě jeden dlouhý pohled. Pak Stanley, zápase vší mocí se svým rozechvěním, pojednou se odvrátil a prudce poručil svým lidem, aby vykročili.

Když vstoupil 6. května, po nekončících, útrapných a neobyčejně rychlých pochodech, do Bagamoio, byl tak změněn, tak vyhublý a sešedivělý, že někteří z jeho přátel vůbec ho nepoznávali. Na mnoho měsíců ještě zůstala mu v duši vzpomínka na onen den loučení v Unyanyembě se vší svou bolestí a smutkem.

Poslední cesta.

»Bůh dej,« psal Stanley po návratu od Livingstona, »abyste, podniknete-li kdy cestu po Africe, získali za spolčenika muže tak šlechetného a ryzího, jako je David Livingstone! Čtyři měsíce a čtyři dny žil jsem s ním v témže domě, v témže člunu, v témže stanu, a neshledal jsem při něm chyby! Jsem člověkem vznětlivým a nejednou, tuším, bez dostatečné příčiny vypověděl jsem přátelství. Avšak při Livingstonovi nikdy neshledal jsem příčiny k hořkosti, naopak, můj obdiv pro něho vzrůstal každým dnem.«

Když dorazil do Zanzibaru, sebral Stanley padesát sedm nosičů, mezi nimiž byli někteří, s nimiž konal svou cestu. Před jejich odchodem ještě je shromáždil a řekl oněm z nich, kteří znali Livingstona:

»Jdete nyní zpět do Unyanyembe, k »Velkému Mistru«. Znáte jej; víte, jak je dobrý a jemného srdce. Je jiný než já; nebude vás bít, jako já jsem činil. Ale víte, že jsem vám všem zaplatil — máte hojně oděvu i peněz.

Víte, že když jste se dobře chovali, byl jsem vám přítelem. Dával jsem vám hojně potravu i oděvu, a byli-li jste nemocní, pečoval jsem o vás. Byli-li jsem já tak dobrý, tím spíše Velký Mistr, ku kterému jdete. Má milý hlas a mluví laskavě. Či viděli jste jej kdy bít člověka, který chybil? Když jste byli ničemní, on nemluvil k vám v hněvu, nýbrž se zármutkem. Nuže, chcete mi slíbiti, že budete jej následovati, činiti, co vám přikáže, poslouchati jej a nepouštěti ho?»

Černoši věděli, že Stanley mluví upřímně a dle pravdy; znali Livingstona, jemuž sami dali jméno »Velkého Mistra«. S pokřikem souhlasu přijali slova Stanleyova a za krátko vytrhli na pochod do Unyanyemby.

Zatím čekal tam »Velký Mistr« samotén ve své chýži, s myslí zabranou výzkumy, k nimž chtěl přikročiti, jakmile nosiči přibudou a jež měly býti již posledním podnikem, po němž byl by se vrátil již domů. Chtěl jíti směrem jihozápadním, kolem jižního konce Tanganiky, aby zjistil, že prameny Nilu počínají skutečně jezerem Bangweolo. Jak

hluboce sám cítil, že tento podnik napne jeho síly až po nejvyšší možnost — při jeho zeslabeném zdraví — ukazuje záznam v jeho denníku: »Kéž dobrý Pán mi pomůže, abych se osvědčil jeho neohroženým služebníkem, ke cti mých dítek a snad i mé vlasti a národa.« S touto myslí hleděl v před — do krajiny, jež slibovala mu tutéž přemíru tělesného i duševního utrpení jako při minulých výzkumech, svými bažinami, povodněmi, dešti, jež jej málem usmrtily roku 1868. Věděl, co jej čeká. Jak dojmavé jsou poznámky jeho denníku! Pět dní po odchodu Stanleyově — 15. března — nadešel den jeho narozenin. Napsal: »Narozeniny. Můj Ježíši, můj králi, můj živote, mé všechno; znovu oddávám sebe celého Tobě. Přijmi mne a dej, milostivý Otče, abych, než tento rok uplyne, dokončil svou úlohu. Ve jménu Ježíšově prosím o to. Amen.«

Pět měsíců uplynulo, než přišli nosiči Stanleyem odeslaní. A v té době prošel Livingstone všemi odstíny duševního zladění, od jasné naděje až k temné pokleslosti mysli. Bude moci provést poslední svůj čin? A co bude výsled-

kem? Snad sledoval řeku, kterou mylně pokládal za Nil; snad to byl Kongo... A přece duši jeho i jiné mraky neméně zakrývaly, a hlavně celková zbědovanost afrických domorodců: »Vše, co říci mohu v své osamělosti: Nebe spočiň bohatým požehnáním na každém — Ameríkánů, Angličanů či Turků — jenž zahojí tuto otevřenou ránu světa.« Tato slova muže, jenž pronikl přes zevní rozdíly církví, pleti a jiných zevnějších věcí k samé skutečnosti žití člověka, byla psána právě na rok před jeho smrtí a vyryta později na náhrobek jeho v tichu londýnské Westminster Abbey. Majestát lidskosti stál v duši jeho nad vědeckým zkoumáním; právě že plněji než kdo jiný oceňoval význam probádání Afriky, hořel tím netrpělivěji po zžitkování nových poznatků k povznesení temného kontinentu. Hledal prameny Nilu, aby otevřel Afriku vzdělanosti, pokroku, lidskosti. Strašné scény, jichž byl stále svědkem, tížily jej ve dne a znepokojovaly jej v noci. Nemohl leč viděti vždy jasněji, že do víru těchto zjevení bídy lidstva postavil jej Bůh,

jehož vůlí jest zastaviti divoký rej mocností pekla, vládu krutosti a smrti. Věřil ve své vyšší poslání. Proto cit povinnosti, setrvati na svém místě děj se co děj, byl silnější než tělo, než srdce otcovo, než svazky přátelské, než touha po vlasti, než potřeba odpočinutí. Cit ten založen byl v Bohu a Livingstone doslovně »menšil se, aby rostl Bůh.«

Dne 14. srpna přibyli nosiči Stanleyovi a Livingstone bez odkladu chystal se na cestu, kterou nastoupil za deset dní, směrem k jižnímu konci Tanganiky. Vedro bylo obrovské a potravý i vody poskrovnu. Než uplynul měsíc, Livingstone znamenal, že stará jeho choroba vnitřní se vrací. Osm dní nemohl ničeho pojísti a musil ustati v pochodu. Vedro stále vzrůstalo, takže jeho lidem rozbolavěly se nohy ze stálého doteku rozpálené půdy. Ale byli to lidé vesměs věrní a obětaví.

Konečně nastala změna — africké období dešťů. Čím blíže šli k jezeru (Bangweolo), tím těžší byl postup jednak pro rostoucí záplavu krajiny, hojně řekami a potoky protkané, jednak pro nepřízeň a nepoctivost domorodců, kteří

nejednou karavanu vedli tak, aby zbloudila, aneb odpírali jí potravu.

Tak nadešel štědrý večer, který Livingstone slavil v nemoci a sklíčení, ustavičně vysazen hrozně nepohodě; ale toho dne popřál Livingstone svým lidem odpočinku a obdaroval každého malým dárkem. Byly to poslední jeho vánoce.

Čím blíže k Bangweolo, tím hroznější byla cesta. Sám Livingstone nezažil dosud podobné nepřízně přírody. Řeky byly znatelný jen jako vnitřní proudy velikého moře. Livingstone bděl nad každým krokem svých lidí, aby sil nepřepínali a zdraví i život si uchovali — vedení to, jemuž obdivuje se Horace Waller, vydavatel »Posledního denníku«. Šlo se ku předu, s Livingstonem na ramenou, v hladu a za bolestí tělesných. Livingstone trpěl neustálou ztrátou krve; sám doufal, že právě tím je uchráněn zimnice a jiných nemocí — ale s krví odcházel život sám. »Tato cesta stála mne nevýslovné námahy a bolesti a můj vlas zbělel nadobro,« píše o tom.

A tak došel konečně jezera. Opatřil čluny — s obvyklým průtahem a mrzutostmi — a počal kroužiti podél břehů

jezera, tak zavodněných, že většinou nebylo lze ani zjistiti jejich skutečnou polohu. Dne 19. března 1873, v poslední den svých narozenin, napsal Livingstone opět do svého denníku: »Díky Všemohoucímu Ochránci lidí, že mne až potud zachoval na mé cestě života. Mohu doufati v konečný úspěch? Tolikeré překážky povstaly. Nedej, aby Satan mne přemohl, můj dobrý Pane Ježíši!« Byla to modlitba muže, který počal si uvědomovati zoufalé okolnosti svého postavení. Ode dne ke dni stával se vždy neschopnějším vzdorovati účinkům deště, větru, zimy. Oděv, zavazadla i lože míval promočeny vodou a po dni plném strastí často přicházela noc, kterou strávil v horečném chvění a beze spánku. Ale bojoval dále: »Nic pozemského nedonutí mne vzdát se svého díla v zoufalství. Naděje moje jest v Pánu Bohu mém, a jdu ku předu.«

Utýrán až k smrti, Livingstone neustával vésti denník, zapisovati všeliká svá pozorování o přírodě, počasí, krajině, lidu jejím — ale konečně byl tak vysílen, že ani toho již nedovedl. »Již nezaznamenávám ničeho, slabost je ve-

liká; sotva tužku udržím.« Dne 21. dubna pokusil se vsednouti na osla, ale musil dolů a dáti se nést nosičům zpět k místu, od něhož vyšli. Denní pochody omezeny na nejmenší míru, neboť již ani železná vůle Livingstonova nestačila přemoci bolesti přivozené pohybem. Snesl postup nejdéle hodinu aneb půldruhé denně. A přece, ač život z těla prchal den ke dni, nespouštěl s mysli hlavního cíle.

V jisté vesnici, kde ležel ve svých nosítkách na zemi, čekaje, až jeho lidé zbudují na noc hrubé přístřeší, poslal pro několik obyvatelů vesnice a vyptával se jich na řeky krajiny. Znají-li horu, ze které vytékají čtyři řeky? Tak zněla pověst o pramenech Nilu. Ale nedověděl se ničeho podobného a zklamán propustil vesničany.

Dne 27. dubna učinil Livingstone svůj poslední záznam. Byla to slova, napsaná rukou nejistou a již jevící onen stav duševního otupění, který nadchází v posledním období africké horečky, a za něhož dle svědectví znalců nebývá žádného neb téměř žádného vědomí blízkosti smrti.

Dne 29. dubna byl Livingstone tak sláb, že nemohl přejít od svého lože ke dveřím chýše. Avšak — chtěl jít ku předu, nechť již na kus cesty jen, a tak nařídil vybourati jednu ze stran chýše, nosítka přinést k svému loži; opatrně uložili jej na ně, a tak nastoupili další pochod. Poslední cesta Livingstonova . . . Bolest jeho byla tak hrozná, že co chvíle slyšeli nosiči prosebný jeho rozkaz, aby stanuli a postavili nosítka na zemi, jen aby velký trpitel měl okamžik oddechu v své nepopsatelné muce.

Tak došli vesnice v Ilale. Chýše, kterou měli naléztí připravenu, nebyla v okamžik, kdy Livingstone přibyl, ještě hotova. Livingstonovi bylo čekati, až bude dohotovena, a ležeti tiše za hustého deště na nosítkách, okolo nichž kupili se černoši, zírající zvědavě na bílého muže, ležícího tak bez hnutí . . . Konečně bylo přístřeší hotovo i s ložem z trávy zrobeným. Tu uložili muže, který měl za sebou 30.000 mil (angl.) vykonaných cest. Po celý další den ležel tak v chýši, nemoha téměř ani mluvit a jsa tak sláb, že ani hodinky

si nemohl natáhnouti vlastní rukou. Také zrak jeho slábl úžasně; zdálo se, že znovu a znovu svírají jej veliké bolesti. Později v noci počal horečně blouzniti; mluvil nesouvisle o řece Luapule. Byla půlnoc, kdy řekl svým lidem — hlasem sotva slyšitelným — že mohou odejít.

Bylo před svítáním, kdy — 1. května — Susi byl probuzen výkřikem hochů, spícího u dveří chýše. Susi zbudil několik ze svých druhů a všichni společně vstoupili dovnitř. Svíčka, upevněná na vrchu bedny sloužící za stůl, vrhala kolem matnou svoji zář. Tiše přiblížili se k loži, avšak ustoupili ihned zase, spatřivše svého pána klečeti na zemi u lože, s hlavou složenou na rukou spočívajících na podušce. Myslili, že se modlí.

„Když jsem si léhal,“ šeptal hoch, „byl docela tak, jak je teď, a bojím se právě proto, že snad již umřel.“

Přistoupili k loži a čekali. Klečící postava trvala v svém klidu bez hnutí. Pak konečně kdosi z příchozích vztáhl ruku a dotekl se tváře pánovy. Byla studená.

Livingstone byl mrtev.

Kdyby celý život Livingstonův, všecky jeho výzkumy, veškero rekovství jeho života bylo světu neznámo: rozhodnutí, k němuž dospěla jeho družina, když pojednou osaměla s mrtvým tělem svého pána v nejtemnější Africe, bylo by dokázalo dosti výmluvně, že zemřel tu člověk veliký. Rozhodnutí to ospravedlnilo plně osobní úsudek velkého zesnulého o ryzosti srdce i ducha lidu Afriky, pro nějž líto mu nebylo život svůj položit. »Já, který z blízka znám Afričany nezkažené otrokářstvím, považuji je za schopny zaujmouti čestné místo v rodině lidstva.«

Jakmile zjistili skutečnost smrti svého velitele, počali se průvodci Livingstonovi raditi, co by měli učiniti. Susi a Chuma ujali se vedení, jako nejzkušenější a nejráznější všech. Ještě než jitro nastalo, počala společná úrada; vše, co náleželo zesnulému, bylo zjištěno a podrobně sepsáno. A pak jednomyslně bylo stanoveno, že tělo Livingstonovo má býti dopraveno, děj se co děj, k pobřeží a odevzdáno anglickým úřadům.

Abychom ocenili dosah tohoto odhodlání, dlužno uvážiti především nesmírnou vzdálenost výpravy od pobřeží; znamenalo cestu mnoha měsíců, a to cestu středem cizích kmenů namnoze k přepadu a loupeži náchylných, jež ostatně již z pověrečné hrůzy před mrtvým tělem mohly se chovati k výpravě nejvýš nepřátelsky.

Avšak, co ohromuje při tomto rozhodnutí oddaných srdcí služebnictva Livingstonova, jest sama ta obrovská nesnadnost pochodu, k němuž se odhodlali v dojemné své věrnosti k němu. Stačí pohled na mapu Afriky: od jižního břehu jezera Bangweolo západně až na severní jeho kraj, pak severně a zase východně k jezeru Tanganyika, pak sta mil severně k Unyanyembě a opět na východ směrem k Zanzibaru: tím vším měli projíti! Co vše tajila v sobě tato pouť! Všecko, co tu protrpěl Stanley — mladý muž, jenž útrapami cesty sešedivěl — a co překonati musil sám Livingstone, ježž námahy těchto cest udolaly. A nyní, tito lidé měli jíti tudy bez vůdce, bez pomoci, nesouce s sebou předmět, který, byť jim jakkoli

drahý, přece nebezpečí celé výpravy nesmírně zvyšoval.

Nikdy neměla láska v celé odvaze, jaké je kdy schopna, zazářiti skvěleji ze srdcí jí prodchnutých.

Cesta k pobřeží musila trvati celou řadu měsíců. Připravili k ní tudíž především tělo Livingstonovo, jakousi methodou balsamovací. Srdce a vnitřnosti vyňali, uložili do zvláštní schránky a s úctou pohřbili na vhodném místě; pohřební pobožnost vedl Jakub Wainwright, jeden z družiny. Pak natřeli celé tělo solí a brandy a vystavili je žáru slunečnímu — jednoduché to sice, avšak účinné opatření, jemuž napomáhala veliká vyhublost těla, jež nebylo již leč jen kost a kůže; doslovně Livingstone vycedil poslední krůpěj krve pro svou Afriku! Takto ponechali a střežili mrtvolu čtrnácte dní a nocí. Pak ji zavinuli do plátna, ovinuli lýčím a ještě hrubým plátnem plachetním. Na kmen stromu, pod nímž srdce Livingstonovo bylo uloženo a tělo jeho před poslední cestou odpočívalo, vyryl Wainwright jméno a den smrti zesnulého; s náčelníkem místním ujednali ještě, že bude

kolem stromu toho udržovati holé, trávy prosté místo, aby lesní požár stromu nezničil. K lepšímu označení místa vztyčili u stromu dva stožáry spojené příční latí.

A pak nastoupili pochod — dlouhou pouť k pobřeží.

Utrpení mužů těch již před smrt Livingstonovou bylo tak kruté, že nyní byli v stavu nejvýš zbědovaném. Polovička jich byla snad během prvních tří dnů pochodu naprosto neschopna, a musilo se odpočívati dva týdny, než se zase zotavili k postupu bahnitým krajem. Nedlouho po tom došlo ke srážce s domorodci, v níž jeden padl. Blízko Unyanyemby setkali se s výpravou královské společnosti zeměpisné, vedenou poručíkem Cameronem za účelem nalezení Livingstona . . . Cameron vida, jak krajina všecka jest vzbouřena vzájemným nepřátelstvím domorodých kmenů, domlouval lidem Livingstonovým, aby pohřbili tělo svého zemřelého pána na vhodném místě; tím bylo by umenšeno nebezpečí jejich cesty a nebylo by tím také asi jednáno proti přání Livingstona samého. Než lidé Living-

stonovi nedali se k tomu pohnouti. Chtěli stůj co stůj vykonati, k čemu se odhodlali z oddanosti a úcty k zesnulému. Beztoho i takto nebylo bez trpkosti pro ně, že se s výpravou Cameronovou setkali: rozebraliť si jednotliví důstojníci výpravy Cameronovy většinu věcí ze zavazadel Livingstonových k vlastní své potřebě, kdežto lidé Livingstonovi chtěli nejen tělo jeho, ale také všechny věci jeho dodati na místo, jež bylo cílem jejich obdivuhodné cesty. A jak i jinak ještě bylo jim zápasiti! U jisté vesnice zapověděli jim pronéstí mrtvé tělo, z obvyklé pověry a odporu proti styku s mrtvolou. Ale tu musila chytrost přispěti ku pomoci statečnosti; před domorodci konali jakoby přípravy k odeslání mrtvoly zpět do Unyanyemby, k pohřbu; svázali několik delších tyčí a obalili je plátnem, takže se to podobalo tělu lidskému k pohřbení přichystanému.

Toto podivné zavazadlo odnesli — šest mužů — slavnostně od vesnice směrem k Unyanyembě; na cestě však dospěvše do lesů, kde nebylo již čeho se báti, rozvázali »nebožtíka« a tyče

jednotlivě rozházeli po lese. Pak se, ovšem každý jiným směrem, vrátili k vesnici, kde druzí zatím skutečné tělo Livingstonovo zabalili tak, že vyhlíželo jako obyčejný balík cestovní a přiložili je mezi zavazadla, načež vstoupili již bez překážky na území vesnice a prošli bez závady.

V únoru 1874 dostihli pobřežního města Bagamojo, — — devět měsíců po skonu Livingstonově, kdež své drahé břímě odevzdali v ochranu britského konsulátu. Jak krutá byla tato zkouška věrnosti i pro nejvěrnější z nich, dokazuje malý počet těch, kteří až do konce setrvali; bylo jich toliko šest kteří došli až do Bagamojo.

Bylo to 16. dubna, kdy loď vezoucí tělo Livingstonovo přistála v Southamptoně; tu uvítaly ji nesmírné zástupy lidu, jež mrtvé tělo pak provázely k nádraží, odkud nastoupilo poslední cestu, do Londýna.

Veřejnost tak často slýchala dříve tvrzení a hned zase popírání smrti Livingstonovy, že nyní, kdy tělo jeho odpočívalo v Londýně a vše ostatní, i oděv jeho, bylo uloženo u Zeměpisné

společnosti, vyskytli se lidé, kteří nedali si vyvrátiti, že Livingstone jest živ. Totožnost mrtvoly byla ovšem lékařsky nade vší pochybnost zjištěna.

Pohřeb konal se 18. dubna za obrovského účastenství všech tříd obyvatelstva. Mužové, kteří stáli mu za živa nejblíže, nesli nyní jeho rakev k Westminster-Abbey . . .

»Byl to především člověk,« napsal o něm jeden z nich, Oswell, »trpělivý, neúporně vše snášející; člověk, který dosti na tom měl, mohl-li krok za krokem ku předu a nikdy neuhýbal; jemný, laskavý, bratrský k lidu země, kterou se ubíral. Byl-li kdy člověk, který ve smyslu Písem »nepečoval o zítřejší den«, byl to David Livingstone.«

Nový věk Afriky.

Livingstone měl tušení, a při jeho pohřbu bylo to vysloveno jako bezpečné očekávání, že tam, kde on skončil, počne práce jiných, — že otevřel Africe nový, lepší věk. Pro tento cíl vědomě žil a se zrakem k němu upřeným i skonal.

Ještě za jeho života počalo veřejné mínění v Anglii — vlivem hlavně spisů, přednášek, vůbec činnosti Livingstonovy — obracet se s rostoucím zájmem k tomuto cíli.

Britská vláda pod vlivem veřejného mínění rozhodla se, že především přičiní se o odstranění otrokářství, této kletby Afriky.

Avšak v první řadě byly to evangelické misie, jež ujaly se obrovské úlohy pokračovati v díle Livingstonově. Svobodná církev škotská dala se vésti hlasem jednoho z nejlepších svých mužů, dra J. Stewarta, ředitele Lovedale Institution, misijního to střediska v kapské kolonii. Dr. Stewart znal území Nyassy ze své návštěvy r. 1861, a přimlouval se nyní, po smrti Livingstonově, aby na vhodném místě vnitrozemí byla založena stanice, jež by nábožensky, výchovně i průmyslově stala se světlým bodem nejtemnější Afriky. Po půldruhém roce pilných příprav objevil se první parník misijní na vodách jezera Nyassy, dne 12. října 1875. Dnem tím nový věk Afriky nadešel skutečně a trvale. Záhy ujaly se práce v těchto

končinách i jiné misijní kruhy, — škotská církev státní, misijní společnost anglikánská a jiné. Svobodná církev škotská nazvala svoji novou stanicí s okolím »Livingstonia«. Ve dvanácti letech od smrti Livingstonovy stala se vnitřní Afrika zemí snadně přístupnou zřízením nákladných cest. Roku 1885 prohlásil kongres velmocí v Berlíně svobodu obchodu a zrušení otroctví v Africe. Arabští otrokáři ovšem nedali si tím brániti ve svém pekelném díle, a jen tím urputněji pustošili a vraždili celé vesnice, širé kraje.

Konečně zvedli otevřený boj; ale za nedlouho Anglie zakročila se vší energií. Území Nyassy prohlášeno ochranným územím britským, anglické dělové lodice počaly křižovati po vodách Nyassy, a anglické vojsko počalo boj v celém tomto hlavním středisku otrokářství. Ale byl to zápas tuhý a zdlouhavý; teprve od r. 1895 dalo se mluvit o skutečném zničení obchodu s otroky v okolí Nyassy, a ještě dnes jsou širé končiny africké, kam vliv evropských velmocí nesáhá, pustošeny bezcitnými otrokáři právě tak hrozně jako kdysi

za dnů Livingstonových. Ovšem, neděje se tak bez jistých překážek; obchod, cestování — vůbec vliv Evropy přemáhá temné tyto hrůzy, ale jest to Evropa jen, pokud jest evanjelická. Katolické Portugalsko chránilo otrokářství z výdělečných zájmů již za dnů Livingstonových; a později utkalo se s britskou vládou ve sporu o Nyassu, který by málem byl skončil válkou, avšak Portugalsko ustoupilo mocnější Anglii.

Když se roku 1900 sešli v misijní stanici Livingstonii škotští misionáři a obchodníci, aby oslavili jubileum památného dne 12. října 1875, mohli již ze svého shromaždiště přímo telegrafovat svůj pozdrav do své vlasti a obdržeti ihned odpověď; telegrafický přístroj byl tu obsloužen již domorodými úředníky!

A dnes jsou končiny ty dříve téměř nedostupné, leč za cenu lidských životů, přístupny poměrně snadno, nejen dobrou silnicí, ale i železnou drahou. A průmysl i obchod rozkvetl zde tou měrou, že Anglie měla r. 1900 téměř million kor. čistého zisku ze své střední Afriky.

Roku 1878 počala se tu pěstiti káva a r. 1900 — kdy sklizeň v celku byla nepříznivá — bylo vyvezeno z území Nyassy za 1 a půl mil. K! Také vývoz kaučuku vzrůstá rychle a průmysl tabákový rovněž. »Africká jezerní společnost« měla r. 1900 desítiprocentní dividendu.

Jinými slovy: Dílo Livingstonovo ukazuje dnes, že nebylo konáno nadarmo, a naděje, s nimiž on je konal za tak obrovských nesnází a obětí, měly svůj zdroj v praktické prozíravosti, jakou se vyznačoval tento v každém směru velký člověk.

»Stálo to mnoho, ale stálo to za to,« řekl by o tom sám dnes, svým prostým způsobem. Území Nyassy ovšem zůstává v celku nezdravým jako bylo kdysi; avšak i v tomto směru stal se nesmírný obrat; soustavné studium malarie, jejích příčin, podmínek, omezení, léčení, zlepšení poměrů bytových, výživných, podmínek a způsobů cestovních, instituce lékařské — všecka tato skutečná dobrodiní kultury evropské zjasňují život domorodých i cizích obyvatelů krajiny

a zaručují po zevní stránce nový věk Afriky.

Udělati z Afriky, jak ji znal sám, Afriku zevně i vnitřně novou, jak ji známe dnes, — to byl ideál, za nějž s celým uvědoměním položil svůj život a jehož uskutečnění předvídal bezpečně, třebaže sotva by se tehda byl našel člověk, jenž by ideál ten nebyl nazval viděním blouznivce. A tak i Livingstone patří k mužům, kteří předstihli svoji dobu a dokázali »možnost nemožnosti«.

Misijní stanice jsou ohnisky světla pro širé okolí. Domorodci rádi přicházejí za účely nejrůznějšími, jež však vesměs směřují k jejich vzdělání. Nabývají tu zručnosti v zemědělství, stavebnictví, tesařství, zpracování železa, obchodnictví, tiskařství, knihařství, telegrafii. Dívky cvičí se v pracích pro domácnost. Misijní lékaři podávají základní vědomosti o těle lidském, jeho potřebách, nemocech, úrazech a léčení a spravují své nemocnice s velikým úspěchem. Prostého, ale pronikavého vzdělání odborného docházejí domo-

rodci — věřící a k tomu schopní — kteří chtějí sloužiti svému Pánu jako evangelisté. Všichni takto pro různé obory pracovní vycvičení domorodci stávají se misionáři, — posly křesťanství a vzdělanosti v širém okolí.

OBŠAH.

	Strana
Nil či Kongo?	3
Livingstone a Stanley	15
Poslední cesta	29
Nový věk Afriky	45

